

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis pre jazykovú
kultúru a terminológiu*

*Orgán Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

HLAVNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Iveta Vančová

REDAKČNÁ RADA

Adriana Ferenčíková, Ján Findra,
Juraj Glovňa, Dana Guričanová,
Robert Hammel, Renáta Hlavatá,
Ingrid Hrubaničová, Martin Cho-
chol, Bronislava Chocholová, Ján
Kačala, Ľubor Králik, Jana Le-
vická, Sibyla Mislovičová, Sla-
vomír Ondrejovič, Lucia Molnár
Satinská, Mária Šimková, Iveta
Vančová, Pavol Žigo

REDAKCIA

811 01 Bratislava, Panská 26

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- PUKANEC, Martin: K výkladu veľko-
moravských antroponým: *Svätopluk* 65
KRÁLIK, Ľubor: Ako zarobiť navyše:
privyrobiť si či *prizarobiť si?* 73

TERMINOLOGICKÉ SÚPISY

- HRABOVSKÝ, Michal – KLIMENT,
Ján – GURIČANOVÁ, Dana: Nové
slovenské mená subtropických a trop-
ických úžitkových rastlín. 1. Rody
začínajúce sa písmenom A – C 80

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

- BALLEKOVÁ, Katarína: Poznáme
ešte výrazy *vdovica* a *vdovčisko*, *zim-
ný otec* a *nesladká mama?* 91

ROZLIČNOSTI

- Vernisáž – finisáž, dernisáž*. S. D u c h -
k o v á 100

SPRÁVY A POSUDKY

- Pomenúvanie ako odraz komunikač-
ných potrieb. J. K o n ě a l o v á 102
Manuál k Slovenskému národnému
korpusu. N. K o l e n ě í k o v á 107

SPYTOVALI STE SA

- Kto je *gurmán*? K. K á l m á n o v á 112

Z NOVÝCH VÝRAZOV

- Z rukopisu pripravovaného Slovníka
súčasného slovenského jazyka (56).
E. B a l á ž o v á 115

Z WEBOVEJ PORADNE

<i>V jari, na jar?</i>	126
Prečo sa výraz <i>v kuse</i> nepíše ako jedno slovo?	126
<i>Strašne ľúbiť?</i>	126
Je správny výraz <i>skartovačka</i> alebo <i>skartátor?</i>	126
Ako sa správne číta číslanka <i>1001?</i>	126
<i>Kačacia pečienka</i> alebo <i>kačacia pečeň?</i>	127
Rod cudzích názvov a skratiek.	127

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 53, 2019, č. 2 (24. 4. 2019). Sídlo vydavateľa a adresa redakcie: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava. IČO 00167 088. Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Hlavná redaktorka PhDr. Sibyla Mislavíková. Výkonná redaktorka Mgr. Iveta Vančová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 8,50 €, jednotlivé čísla 1,50 €. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/3812826. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, Bratislava

© Matica slovenská, Martin

Výtlačila tlačiareň Fork, s. r. o., 2019

Cena 1,50 €

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

K výkladu veľkomoravských antroponým: Svätopluk

MARTIN PUKANEC

Abstract: This paper deals with two hypotheses concerning the origin of Proto-Slavic onomastic element **-pьlkъ* in the Late Proto-Slavic personal name **Světěpьlkъ/*Světopьlkъ* > Slovak *Svätopluk*, attested as *Szuentiepulc*, *Zuentibald*, *Zuentebald*, *Sfentopulch*, etc. “Svätopluk I, ruler of Great Moravia”, as well as *Zentobolch*, *Zuentibald* “Svätopluk II, prince of Great Moravia”: (1) Proto-Slavic **-pьlkъ* “regiment, crowd, etc.” < Gothic or Longobardic *fulk-* “people, multitude, army” < Proto-Indo-European **pel-* “fill, etc.”, which is more popular; (2) Proto-Slavic **-pьlkъ* “regiment, house [= clan], etc.” (cf. Old Czech meanings and Proto-Germanic *fulg-* “to follow”) < Proto-Indo-European **plk-* “to stand by sb.”, which is more probable. After the discussion, the personal name is interpreted as **Světěpьlkъ/*Světopьlkъ* < Proto-Slavic **svet* “glorious, great” (< Proto-Indo-European **kwen-* “to celebrate”) + Proto-Slavic **-pьlkъ*.

Keywords: Czech language, Germanic languages, Great Moravia, Indo-European languages, onomastics, Proto-Germanic, Proto-Slavic, Slavic languages, Slovak language.

V prvom diele nášho krátkeho onomastického seriálu o osobných menách z obdobia takzvanej Veľkej Moravy (takzvanej preto, lebo v slovanskom ja-

zyku sa tento štát volal *Moravy*, pričom sa použilo dvojné číslo, ktoré je dodnes doložené napríklad v slovenských výrazoch *oči* či *uši*, kým skutočné množné číslo znie v súlade so vzorom mesto *oká* a *uchá*; prvá Morava bola v Pomoraví na území dnešného moravského Slovenska, Záhoria a ich okolia, druhá Morava bola v Ponitří) sme sa pokúsili poskytnúť správny historickojazykovedný výklad mena zakladajúceho, ako i posledného panovníka tohto politického útvaru, teda mena *Mojmír*, ktoré je z **Mojiměrb* „slávny, znamenitý svojimi“, pretože v našom kultúrnom a školskom prostredí sa sémanticky interpretuje vo veľkej väčšine prípadov nesprávne. V druhej časti seriálu upriamime pozornosť na meno najväčšieho veľkomoravského vládkára, ktorého syn, nositeľ toho istého mena, bol vyzývateľom Mojmíra II. v boji o trón, a to na antroponymum *Svätopluk*.

V slovenskom školskom prostredí, ktoré sa nezriedka pridŕža príslušných stránok internetu, sa traduje, že meno *Svätopluk* znamená buď „silný v plukoch“, alebo „veľký medzi bojovníkmi“ (pozri <http://skolskyservis.teraz.sk/zaujímavosti/svatopluk-je-energicky/45480-clanok.html>). Prvá časť mena, k prídavnému menu *svätý*, má teda značiť „silný“ či „veľký“ a jeho druhá časť, k podstatnému menu *pluk*, má niesť v dnešnej slovenčine význam „pluk“, resp. „bojovníci“. Keď to takto rozdelíme, nevyzerá to možno úplne presvedčivo. Musí byť pluk nevyhnutne plukom bojovníkov? A prečo by sa malo adjektívum *svätý* sémanticky interpretovať ako „silný; veľký“, keď dnes znamená niečo celkom iné? Významy sa však často menia a intuícia pri interpretácii, vyvolaná zrejme vojensky znejúcim substantívom *pluk*, nie je v tomto prípade nevyhnutne laická, lebo podobným spôsobom vykladá dané antroponymum napríklad aj významný slovenský historický jazykovedec Rudolf Krajčovič.

R. Krajčovič len trochu odlišne vo svojej publikácii (2005, s. 48) rozkladá meno z 9. storočia **Světěpъlkъ* na praslovanské adjektívum **svetъ* vo význame „mocný, schopný“ a praslovanské substantívum **pъlkъ* s pôvodným významom „väčšia ozbrojená družina obyčajne utvorená z mužov služobného ľudu“. Z praslovanského **svetъ* v tvare **svetъjъ* po zmene *ĕ* na *ä* v polovici 10. storočia malo vzniknúť dnešné slovenské adjektívum *svätý*, až neskôr s cirkevným významom „dokonale cnostný, uctievaný“, ale prvok pôvodného významu možno podľa tohto jazykovedca pozorovať v chápaní svätého ako vraj „schopného“ orodovať u Boha za hriešnych. V dnešnej

slovenčine má byť známe aj praslovanské apelatívum **ꝛьlkъ*, a to v znení *pluk* s významom „väčšia vojenská jednotka dokonale vyzbrojená súčasno vyzbrojou“. Trochu literárne potom R. Krajčovič usudzuje, že Svätopluk „dostal meno v nádeji, že v dospelosti bude schopný viesť do bojov mocné pluky“ (Krajčovič, 2005, s. 48).

Rekonštrukcia antroponyma *Svätopluk* v praslovanskej podobe podľa R. Krajčoviča, čiže **Světěꝛьlkъ*, sa javí podľa všetkého správna, i keď v praslovanských nárečiach popri nej musela koexistovať tiež forma **Světopꝛьlkъ*. Vo Fuldských análoch k rokom 869 až 871 (pozri MMFH I, 1966, s. 101 – 106), teda ešte za čias vlády Rastislava a Slavomíra, keď bol Svätopluk nitrianskym kniežaťom, resp. väzňom Karlomana, je veľakrát podoba mena zapísaná ako *Zuentibald* s variantmi *Zuendibalt*, *Zuentibalt*, *Zuendibald*, *Zventibalt*, čiže ani raz s -o-. Takto či podobne (*Zwentibald* ap.) býva uvedený vo Fuldských análoch všeobecne. Meno jeho syna však zachytávajú na roky 898 – 899 v podobe *Zentobolch* a *Zento bolch*, pričom jeho otec sa v tomto čase zapisuje tiež *Zuentobolch*, čo je teda **Světopꝛьlkъ* (MMFH I, 1966, s. 124 – 127).

Letopisy kláštora svätého Emeráma v Rezne majú však k roku 895 podobu *Zuendipalc* (MMFH I, 1966, s. 130). Reginonova kronika zas na roky 890 až 894 *Zuendibolch* s variantmi *Zuendibolh*, *Zuentibolh*, *Zuentibolch*, *Zuendiboch*, *Zuendibold*, no ojedinele aj *Zuondoboldus* s -o- (MMFH I, 1966, s. 137 – 140). Laubašské letopisy majú k roku 894 podobu *Zwentibulc* (MMFH I, 1966, s. 141). Liudprand zapisuje meno viackrát ako *Centebald* s -e- (MMFH I, 1966, s. 145 – 146). Už v 11. storočí žijúci Heriman uvádza podobu *Zuentibald* s variantom *Zuentebald* pre Svätopluka I. a rovnako *Zuentibald* pre Svätopluka II. (MMFH I, 1966, s. 165 – 170). To už je však kronikársky prameň jednoznačne mimo praslovanského obdobia, na ktorý sa v prípade nami analyzovaného antroponyma nemusíme nevyhnutne spoliehať, preto nespomíname ani slovanské zápisy mena, ktoré sú všetky popraslovanské; arabské pramene opomíname zas najmä pre ich nejasnosť. Uvedieme aspoň to, že napríklad pápeži vo svojich listoch oslovia Svätopluka I. v roku 880 *Sfentopulch*, v roku 885 *Zventopolc* a meno zaznamenávajú aj vo forme *Sfhentopulch* (MMFH III, 1969, s. 199, 217, 211). Cisár Konštantín VII. Porfyrogenet zapisuje Svätoplukovo meno ako *Σφενδοπλόκ* (MMFH III, 1969, s. 382 – 401).

Veľmi starobylymi, súdobými prameňmi sú zápisy z Cividalského evanjelia, v ktorom sa uvádza podoba *Szuentiepulc* s *-ie-*, a zo staršej Knihy solnohradského bratstva, kde je *Zuentibald* s *-i-* (pozri MMFH III, 1969, s. 332, 335). Tieto dva pramene ponúkajú vysvetlenie, prečo je vo veľkej väčšine starobylych zápisov mena Svätopluka I. medzi **svet-* a **-pŕlkъ* samohláska *-i-*. V Cividalskom evanjeliu sa na okraj rukopisu zapisovali mená pútnikov prichádzajúcich do kláštora. A za spomínaným zápisom *Szuentiepulc* sa nachádza aj druhé meno *Szuentezizna* (a tretie *Predezlaus*). V staršej Knihe solnohradského bratstva sa medzi žijúcimi vojvodami a ich ženami a deťmi uvádza zas za spomínaným zápisom *Zuentibald* meno *uuengizigna*, pričom je za prvým *i* nadpísané *e*: *uuengi^ezigna*. Isté je, že obidve mená nasledujúce za označením Svätopluka I. budú patriť jednej a tej istej osobe, s pravdepodobnosťou hraničiacou s istotou Svätoplukovej žene, čo však nie je teraz až také podstatné.

Podstatnejšie je, že *-tie-* v zápise *Szuentiepulc* a *-gi^e-* v zápise *uuengi^ezigna* zrejme poukazujú na praslovanský spojovací vokál *-ě-*, ktorý sa čítal približne ako [ä] či [iä] a ktorý znel niektorým pisárom ako *-e-* (*Szuentezizna*), ale väčšine skôr ako *-i-*, resp. *-i^e-* (*uuengizigna* a následne *uuengi^ezigna*), a tiež na to, že *-t-* v mene **Svetěpŕlkъ* sa čítalo mäkko. Ján Stanislav predpokladá čítanie *Svetěpŕlkъ* a *Svetěžizna*, a keďže praslovanské skupiny *te*, *de*, *ne*, *le* sa v južnej slovančine ani v češtine nepalatalizujú, poukazovali by obe mená na staré stredné a východné Slovensko (pozri viac Stanislav, 1978, s. 129 – 130), konkrétne teda v jeho interpretácii starej slovenčiny najpravdepodobnejšie na Nitru. Alternáciu *e/o* v antroponymách, ktorú okrajovo spomína, určite nemožno vylúčiť, máme ju, ako sme ukázali v predchádzajúcom texte, dobre doloženú v samotných záznamoch Svätoplukovho mena. V tomto konkrétnom prípade ju však problematizujú mnohé doklady s *-i-* a vonkoncom nie nepatrná možnosť, že uvedená *Svetěžizna* bola českou kňažiacou dcérou (pozri Steinhübel, 2004, s. 131).

Z formálneho hľadiska teda všetko nasvedčuje tomu, že Svätoplukovo meno znelo v 9. storočí, počas jeho života, **Svetěpŕlkъ*, ako uvádza aj R. Krajčovič (2005, s. 48), prípadne tiež, možno neskôr, **Svetopŕlkъ*. Z obsahového hľadiska však táto podoba s *-ě-* nič nerieši. Správnosť sémantickej interpretácie výrazov **svetъ* „mocný, schopný“, ktoré má poukazovať na svätého ako schopného orodovať u Boha za hriešnikov, a **pŕlkъ* „väč-

šia ozbrojená družina obyčajne utvorená z mužov služobného ľudu“ u tohto jazykovedca, resp. či znamená *Svätopluk* „silný v plukoch“ alebo „veľký medzi bojovníkmi“, ako sa vysvetľuje v našom školskom prostredí, podrobnejšie preverí až rozbor širších sémanticko-etymologických súvislostí.

V prvom rade je dôležité rozobrať v zloženom antroponyme *Svätopluk* nadradené meno, ak by sme sa na kompozitum pozerali syntagmaticky, ktorým je *pluk*. V Stručnom etymologickom slovníku slovenčiny sa za najpravdepodobnejší považuje výklad, že toto slovo pochádza z praslovanského **pьlkъ*, ktoré je výpožičkou z germánskych jazykov a zodpovedá mu starohornonemecké *folc*, z čoho je dnešné nemecké *Volk* vo význame „ľud, národ“, staroseverské *folk* „húf, šík, vojsko, ľud“ atď., pričom východiskom má byť indoeurópske **pel-* „plniť, plnosť a i.“, z ktorého pochádza aj naše adjektívum *plný*, takže vývin významu by bol „plniť“ > „plnosť, množstvo ľudí“ (pozri Králik, 2015, s. 448 – 449). Podľa tohto výkladu tu teda nie je nevyhnutné predpokladať vojenskú sémantiku.

V *Českom etymologickom slovníku* sa spomínajú zaujímavé doklady, ako je staročeské *pluk* „zástup, zbor, vojenský oddiel, rod“ či južnoslovanské, staroslovienske *plьkъ* „vojsko, bojový šík“, ktoré by zase nakláňalo miskú váh skôr k vojenskej sémantike. Jiří Rejzek v každom prípade na rozdiel od Ľubora Králika uvádza, z ktorého germánskeho jazyka je praslovanské **pьlkъ* výpožičkou: má byť prevzatím ešte z germánskeho **fulkaz* „množstvo ľudí, vojsko“, z ktorého je starohornonemecké *folc* (a nemecké *Volk*) či anglické *folk* „ľud“. Toto **fulkaz* má byť potom z rovnakého indoeurópskeho **pel-* „plniť, liat“, ktoré je v slove *plný*, pričom podobný významový posun má byť viditeľný v latinskom *plēbs* „ľud, dav, množstvo“, z čoho je (cez adjektívum *plēbēius*) dnešné slovo *plebejec* „príslušník ľudových vrstiev“ (pozri Rejzek, 2001, s. 478, 474). Preto možno R. Krajčovič interpretuje *pluk* ako väčšiu ozbrojenú družinu „obyčajne utvorenú z mužov služobného ľudu“, nie z vyššej („šľachtickej“) spoločenskej vrstvy bojovníkov, ako by sme očakávali.

Keďže takýto výklad zrejme nedával veľkému znalcovi histórie Václavovi Machkovi žiaden zmysel, vo svojom Etymologickom slovníku jazyka českého ho úplne odmietol. Podľa neho bola vojskom pôvodne len „družina“ vládca, s čím možno len ťažko nesúhlasiť, a preto má byť praslovanské **pьlkъ* príbuzné s nemeckým *folgen*, ktoré pochádza z germánskeho

**fulg-* vo význame „nasledovať“, obidve sú potom z indoeurópskeho **pľk-* „stáť pri niekom“ (porov. tiež Kroonen, 2013, s. 159). Významom najbližšie výrazu **plkъ* by podľa V. Machka bolo nemecké *Ge-folge* „družina“. S výkričníkom upozorňuje na to, že nemecké *Volk* „ľud, národ“ príbuzné v žiadnom prípade nie je. Uvádza tiež krátku zmienku o tom, že osobné meno *Svätopluk* je menný tvar prídavného mena *svätopluký* „majúci mocné pluky“ (Machek, 1971, s. 464). Machkov výklad pomenovania **plkъ* nevyklučuje ani Ľ. Králik, ale považuje ho za menej pravdepodobný až okrajový, podobne ako priamy výklad z indoeurópskeho východiska nášho slova *plný* či výklad z indoeurópskeho *(*s*)*p(h)el-* „štiepať, štiepaním oddeľovať, odtrhávať“, čo je v našom slovese *plieť*, ktoré by sa malo sémanticky vyvinúť k významu „oddelená skupina ľudí“ > „vojenská družina“ (pozri Králik, 2015, s. 449).

Etymológiou praslovanského **plkъ* k nemeckému *Volk*, resp. germánskemu **fulka* „ľud, množstvo, vojsko“, sa nedávno podrobnejšie venovala aj Saskia Pronk-Tiethoff. Uvádza, že v germánčine i slovančine výraz znamená „množstvo, veľký počet (ľudí)“, ako aj „vojenský útvar, vojsko“. Pôvodným významom, ako ukazujú staršie germánske jazyky a výpožičky z nich, bude s najväčšou pravdepodobnosťou ten vojenský. Keďže praslovanské **plkъ* muselo byť prevzaté z germánskeho výrazu s *-u-*, najpravdepodobnejšími na výpožičku sú góťčina alebo longobardčina, pričom výpožička bude veľmi stará (pozri viac Pronk-Tiethoff, 2012, s. 112 – 113). Škoda, že ďalší leidenský zástupcovia uvádzajú k tomuto slovu vo svojich etymologických slovníkoch iba veľmi málo (pozri Derksen, 2008, s. 424) alebo dokonca vôbec nič (Kroonen, 2013).

Žiadne nové informácie o slove *pluk* sa nedozvieme napríklad ani v *Etymologickom slovníku jazyka staroslovénského* (pozri ESJS 11, 2002, s. 663). V každom prípade je pravda to, že význam „vojsko“ ap. sa často mení na „množstvo (ľudí)“, v slovenčine máme napríklad zo slova *armáda* „vojsko“ > *armáda pracujúcich, armáda (štátnych) úradníkov, armáda nezamestnaných* ap. vo význame „množstvo“, neplatí to však celkom naopak. A problémom časovej prvotnosti vojenského významu potom je, že indoeurópcina žiaden takýto význam nemala. Indoeurópske **pel-* „plniť, plnosť a i.“, ktoré je v slovenskom slove *plný*, poukazuje na prvotnosť významu „množstvo“. Takisto treba brať do úvahy pripomienku V. Machka, že pô-

vodne bola vojskom len družina vládca, ktorá bola privilegovaná, nebola množstvom „služobného ľudu“, ako naznačuje R. Krajčovič. Toto všetko napovedá etymológii V. Machka, že v prasloviančine pôjde o výraz z indoeurópskeho **plk-* „stáť pri niekom“ ku germánskemu **fulg-* „nasledovať“.

Definitívne rozhodnúť, z čoho pochádza praslovanské **plkъ*, je teda mimoriadne ťažké. V 9. storočí, keď žil Svätopluk, vojenský význam slova však určite existoval, a to či už je **plkъ* bezprostredne z indoeurópskeho **plk-* „stáť pri niekom“ ku germánskemu **fulg-* „nasledovať“ > *Ge-folge* „družina“, alebo je výpožičkou z gótskeho alebo longobardského *fulk-* „ľud, množstvo, vojsko“. V druhom prípade však sémantika určite nemusí byť vojenská, o tom nemôže byť žiadnych pochyb, a podľa nás ani v prvom prípade, pretože keď zoberieme do úvahy spomínané významy v starej češtine „zástup, zbor, vojenský oddiel, rod“, tak tí, čo stoja pri niekom, resp. tí, čo niekoho nasledujú, teda nasledovníci, následníci, môžu tvoriť nielen družinu, lež i rod.

Keďže úplne spoľahlivo nevieme, čo sa druhou časťou kompozita *Svätopluk* myslí, pokúsime sa ju spresniť sémantickou interpretáciou jeho prvej časti. Podľa L. Králik sa praslovanské **svętzъ* obyčajne porovnáva s avestským *spənta-* a litovským *šveñtas* „svätý“, pričom východiskom môže byť už indoeurópske **kwen-to* „svätý“, čo je odvodenina od **kwen-* „sláviť, oslavovať; svätý, svätiť“. Pôvodným významom praslovanského **svętzъ*, ako uvádza, bolo asi „oslavovaný, slávny“, čo sa zmenilo na „silný, mocný“, ako je to i v mužskom mene *Svätopluk*, doslova *svätopluký*, t. j. asi „majúci *sväté* = slávne, silné, mocné pluky, vojsko“. Súčasný význam mal vzniknúť vplyvom kresťanstva, a to „silný, mocný“ > „obdarený nadprirodzenou mocou“ (Králik, 2015, s. 568). K tomuto dodáme len poznámku V. Machka, že svätosť v kresťanskom zmysle bola Aveste cudzia, takže i tam daný výraz znamená mocný, a to v oblasti mágie, teda „majúci magic-kú (nadprirodzenú) moc“ (Machek, 1971, s. 594).

Uvedený argument v prospech toho, že slovo pôvodne znamenalo „slávny, mocný“, môžeme prijať, nemôžeme však prijať to, že pre význam „mocný“ svedčí antroponymum *Svätopluk*, keďže nevieme, či jeho druhá časť *-pluk* patrí do vojenského významového okruhu. Pôvodný obsah bude teda asi o čosi lepšie rekonštruovať „slávny, svätý (= oplývajúci magickou mocou)“, ako to bolo v indoeurópskom **kwen-*. Ktorý z významov slova *pluk*

mohol nieť jeden z dvoch odtieňov tohto obsahu a ktorý z týchto dvoch je presnejší? Na správnu odpoveď nás vari čiastočne nasmeruje staročeské osobné meno *Načěpluk*, ktoré je, pokiaľ vieme, jediným dochovaným kompozitom, ktoré možno formálne porovnávať s nami rekonštruovaným **Světěpъlkъ*. Meno *Načěpluk* patrí totiž podľa nás k staročeskému *načítý* „slávny, zrejmy, zreteľný“ (pozri Machek, 1971, s. 387). Takýmto spôsobom by sa sémanticky vôbec nevymykalo početným slovanským osobným menám s elementmi *slav* či *mír*.

Dovoľujeme si teda tvrdiť, že **svet-* v mene **Světěpъlkъ* značí „slávny“, táto antroponomastická sémantika bola ostatne významným Slovanom, ktorí mali zložené mená, vlastná viac než čokoľvek iné. A tak, ako sme uzavreli, že meno *Mojmír* < **Mojiměrbъ* musí byť vlastne „slávny, znamenitý svojimi“, pričom *moji* znamená „moji blízki“, resp. „moja družina“, tak je potrebné skonštatovať, že meno *Svätopluk* < **Světopъlkъ*/**Světěpъlkъ* neznamená vlastne nič radikálne iné, pretože **pъlkъ* bude najskôr „družina“, resp. „rod“. Natíska sa potom nevyhnutne hypotetická úvaha, či otec Svätopluka I. nebol synom Mojmíra I. a nevolal sa buď *Mojmír*, alebo *Svätopluk*, na čo poukazuje predovšetkým to, že Svätopluk mal synov s oboma týmito menami, a či táto významová podobnosť antroponým *Mojmír* a *Svätopluk*, ktorá sa v 9. storočí ešte pociťovala, čiastočne neplnila pre dom Mojmírovcov akúsi identifikačnú funkciu.

Nech už je akokoľvek, antroponymum **Světěpъlkъ* značí teda, keď to na záver našich rozborov napíšeme trochu zahmlievajúc nejasnosť obsahu substantíva *pluk*, rovnako ako **Mojiměrbъ*: „slávny, znamenitý svojimi“. *Mojmír*, *Mojslav*, *Svätopluk*, *Načěpluk*, všetko sú to cum grano salis synonymné propriá. A hoci zápisy ako *Szuentiepulc* a jemu podobné na prvý pohľad možno poukazujú trochu viac na Ponitrie než na Pomoravie (rovnako ako mená *Rastislav* a *Gorazd*, ktorým sa budeme venovať nabadúce), nie je to nič viac než zdanie. Svätopluka k Nitre viažu historické písomné prameňe, podoba antroponyma však podľa všetkého nie.

LITERATÚRA

DERKSEN, Rick: Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon. Leiden – Boston: Brill 2008. 726 s.

- Etymologický slovník jazyka staroslověnského 11. patrachъ – *-poditi*. Hl. red. A. Erhart. Praha: Academia, nakladatelství Akademie věd České republiky, 2002, s. 631 – 694.
<http://skolskyservis.teraz.sk/zaujímavosti/svatopluk-je-energicky/45480-clanok.html>; 15. 1. 2019.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*. Bratislava: Literárne informačné centrum 2005. 232 s.
- KRÁLÍK, Ľubor: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda 2015. 704 s.
- KROONEN, Guus: *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. Leiden – Boston: Brill 2013. 794 s.
- MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1971. 868 s.
- MMFH I – *Magnae Moraviae fontes historici I*. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1966. 388 s.
- MMFH III – *Magnae Moraviae fontes historici III*. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1969. 470 s.
- PRONK-TIETHOFF, Saskia: *The Germanic loanwords in Proto-Slavic. Origin and accentuation*. Leiden: Leiden University 2012. 280 s.
- STANISLAV, Ján: *Starosloviensky jazyk 1. Veľká Morava a Panónia. Kultúrny jazyk a písomníctvo. Konštantín Filozof, Metod a Kliment sloviensky. Fonetika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 372 s.
- STEINHÜBEL, Ján: *Nitrianske kniežatstvo*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, a Rak 2004. 576 s.
- REJZEK, Jiří: *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda 2001. 752 s.

Ako zarobiť navyše: privyrobiť si či prizarobiť si?

LUBOR KRÁLÍK

Abstract: The article discusses two verbs expressing the concept ‘to earn additional income’ in the contemporary Slovak language. From *zarobiť* ‘to earn income’, the prefixal verb *pri-zarobiť si* ‘to earn additional income’ was derived; with the same meaning, the verb *pri-vyrobiť si* is also used which is perceived as erroneous by some language users who point out (correctly) that its derivational base *vyrobiť* means ‘to make, produce, create’ – i. e., not ‘to earn income’ – in present-day Slovak. The author argues that the verb *vyrobiť* had the meaning ‘to earn income’ in older language (attested since the 17th up to the 20th century); it probably became extinct due to the semantic ambiguity of phrases like *veľa vyrobiť*, literally ‘to make much’ (i. e.,

Štúdiá vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0103/19 ETYMO – etymologická databáza slovenskej lexiky (2. etapa) a súvisiaci etymologický výskum.

‘to earn much money’? or ‘to produce much goods’?), etc., but remained preserved in the derivative *pri-vyrobiť si* which is fully impeccable in terms of diachronic linguistics.

Keywords: Slovak language, concept ‘(to earn) additional income’, extinction of meaning, preservation of original meaning in derivatives, semantic ambiguity.

1. V relácii Nočná pyramída odvysielanej na Rádiu Slovensko 16. februára 2018 diskutovala moderátorka (ďalej M) s pozvanou hostkou (H) aj na tému jazykovej správnosti; v ich rozhovore nás o. i. zaujala nasledujúca časť, ktorú uvádzame v prepise:

M: Ja tu mám ešte taký jeden krásny príklad, čo ste mi vy len uviedli. Každý hovorí, že chce si *privyrábať* peniaze, a vy poviete, že *prizarobiť*, aj keď nám to je také na prvý pohľad cudzie, ale máte tu krásnu poznámku, že výroba peňazí je predsa trestná.

H: Je trestná. No, lebo to je staré slovo, to existovalo, to slovo *prizarobiť*.

M: Takže – budeme si *prizarábať*?

H: *Prizarábať*, lebo *zarábame* peniaze. A keď si niečo navyše, tak si ich *prizarábame*.

2. Možno nepochybne súhlasiť s argumentáciou hostky, že vo vzťahu k získa(va)niu finančných prostriedkov ako odmeny za vykonanú prácu sa v súčasnej slovenčine používa spojenie *zarobiť*, resp. *zarábať peniaze*, pričom spojenie *výroba peňazí* môže asociovať produkciu obeživa, t. j. mincí a bankoviek. Sloveso *prizarobiť si* (s imperfektívom *prizarábať si*) skutočne nachádzame už v Slovníku slovenského jazyka (ďalej SSJ III, s. 617), ktorý ho vysvetľuje ako „vedľajším zamestnaním získať, zarobiť peniaze, popri inej práci si zarobiť, privyrobiť si“ a na ilustráciu uvádza nasledujúci doklad: *V dedine si môže dosť prizarobiť, keď bude chcieť* (F. Švantner) – nejde teda o akýsi umelo vytvorený novotvar z posledných rokov.

Ako však zároveň vidno z citovaného dokladu, pri sémantizácii slovesa *prizarobiť si* sa v SSJ využíva ako synonymum práve sloveso *privyrobiť si*, voči ktorému mala hostka zmienenej rozhlasovej relácie – pokiaľ možno

usudzovať z jej argumentácie – určité výhrady. Príslušné heslo *privyrobit' (si)* „mať vedľajší zárobok, vedľajším zamestnaním získať, zarobiť peniaze“ takisto nachádzame už v SSJ (III, s. 616, tam i doklad: [*Gazdovia*] *na pile si privyrobit' nemôžu*. /F. Hečko/). Obidve slovesá, *privyrobit' si* a *prizarobiť si*, uvádza ako rovnoznačné aj Synonymický slovník slovenčiny (2004, s. 576; ďalej SSS). Je zaujímavé, že Krátky slovník slovenského jazyka (2003; ďalej KSSJ) ani Pravidlá slovenského pravopisu (2013) tieto výrazy neobsahujú; nachádzame ich však v Ortograficko-gramatickom slovníku.

Príslušné heslá sa neuvádzajú ani v Historickom slovníku slovenského jazyka (ďalej HSSJ), ani u A. Bernoláka (1825) a M. Kálala (1923); zdá sa teda, že ide o relatívne nové výrazy, lexikograficky zachytené až v SSJ.

3. HSSJ však prináša zaujímavý materiál súvisiaci so slovesami *zarobiť*, *vyrobiť*, ktoré nepochybne poslúžili ako slovtvorné východisko pre odvodneniny *prizarobiť si*, *privyrobit' (si)*.

Najstarší doklad na sloveso *zarobiť* vo význame „získať prácou peniaze na živobytie“ pochádza podľa HSSJ (VII, s. 159) z r. 1690: *hudobny remeselnik kus hleba niemože sebe zarobic* (Zborov). Imperfektívum *zarábat'* je doložené v rôznych pamiatkach z 18. stor. vrátane Kamaldulského slovníka z r. 1763 (*demereo: zasluhugem, zarábám*); porov. však slovesné podstatné meno *zarábanie* „zadováženie si peňazí prácou“,¹ použité už v levočskom vydaní Komenského diela *Orbis sensualium pictus...* z r. 1685: *mladenec musi byti zaopatren anebo kunsstem a umenjm, ktere služj k zarabenj* (op. cit., s. 155). V cechových artikuloch z r. 1691 možno nájsť najstarší doklad na súvzťažné substantívum *zárobok* „peniaze zarobené prácou, mzda“: *mistr wiučencowoy geho zarobek ma wizdwihnuty* (op. cit., s. 159). Slová *zarobiť*, *zarábat'*, *zárobok* v príslušných významoch nachádzame aj u A. Bernoláka (III, s. 4186, 4190 – 4191)² a M. Kálala (1923, s. 843 – 844); pozná ich aj súčasný spisovný jazyk (porov. SSJ V, s. 514; KSSJ, 2003, s. 921 – 922).

Sloveso *vyrobiť* malo v staršej slovenčine podľa HSSJ (VI, s. 582) štyri významy. Okrem významu „1. pracovným postupom, výrobným procesom zhotoviť nejaký produkt, novú látku, vytvoriť niečo“, na ktorý sa v HSSJ uvádza doklad pochádzajúci už z r. 1598 (*vyrobilo se lechu cent 5 ¾* – Boca)

¹ Vzhľadom na nedokonavý vid fundujúceho slovesa *zarábat'* by tu zrejme bola adekvátnejšia sémantizácia v zmysle „zadovážovanie...“.

² Výraz *zárobok* sa u A. Bernoláka uvádza v hesle *Zarobek* (op. cit., s. 1 190).

a ktorý je známy aj v dnešnom spisovnom jazyku (SSJ V, s. 283; KSSJ, 2003, s. 875), upozorníme vzhľadom na tému nášho príspevku len na význam „4. prácou získať, zarobiť niečo“, doložený od 17. stor.: (obyvatelia) *penезы wirobeli* (s. l. 1677), (kamenár) *co za den wirobil, to z welikú stšedrostý, on sám bywsse chudobny, chudobnym zagednak rozdelowal* (B. Smrtník, Kunsst dobre vmrtii... Trnava 1697). Nedokonavé sloveso *vyrábat'* „zarábat“ je doložené až v Kamaldulskom slovníku z r. 1763 (*expatro: vyrábám, wyd'elávám*), na súvzťažné substantívum *výrobok* „zárobok, zisk, plat“ pritom v HSSJ nachádzame doklad už z r. 1618: *oddali sme Slawikowi staremu za dluh geho, co mu z wirobku pozicziawal, fl 4* (Žilina). Uvedené výrazy so sémantikou zarábania a pod. zachytáva aj A. Bernolák (V, s. 3833, s. v. *wirobiť*; s. 3819 – 3820, s. v. *wirábat'*; s. 3832, s. v. *Wirobek*); M. Kálal (1923, s. 805) z nich pozná len výraz *výrobok* („vidz *zárobok*“), pričom pre sloveso *vyrobiť* uvádza iba významy „1) zhotoviti; 2) vypracovati“.

Sloveso *vyrobiť* v príslušnom význame („prácou získať, zarobiť“) nachádzame aj v SSJ: *Ešte i Laja oberá o to, čo si vyrobí* (Timrava). – *Mať musela najprv vyrobiť peniaze* (M. Kukučín). – *Nechod' ta, tam sa málo vyrobí* (M. Rázus). – *Kolko mi do úst treba, toško si vyrobím* (J. Alexy). Početné doklady na slovesá *vyrobiť, vyrábat'* so zmienou sémantikou obsahuje aj kartotéka Slovníka slovenských nárečí v JÚLŠ SAV. Tento význam pre *vyrobiť* uvádza³ KSSJ (2003, s. 875; s exemplifikáciou *vyrobiť si na živobytie*) a SSS (2004, s. 862; „*vyrobiť*... 2. p. *zarobiť*“), a to bez akýchkoľvek štylistických kvalifikátorov. Vychádzajúc z bežného úzu, možno si podľa našej mienky položiť otázku, či je takéto spracovanie z hľadiska stavu v súčasnom jazyku adekvátne – na tomto mieste si dovoľujeme vysloviť názor, že v porovnaní so spojením *zarobiť peniaze* pôsobí rovnoznačné spojenie *vyrobiť peniaze* značne príznakovo, resp. až archaicky; zdá sa, že dnes si už iba ťažko možno predstaviť kontexty typu **na brigáde si slušne vyrobili, *v novom zamestnaní oveľa lepšie vyrába* a pod.

Proces ústupu významu „prácou získať, zarobiť“ v slovese *vyrobiť* by sa nepochybne mohol stať predmetom samostatnej štúdie. Možno vysloviť predpoklad, že rozhodujúcim faktorom tu bola už naznačená polysémia

³ Na túto okolnosť upozornila – odpovedajúc na otázku týkajúcu sa údajnej „nelogickosti“ slovesa *privyrobiť si* – už S. Mislovičová (2013).

tohto slovesa (koexistencia významov „vytvoriť, vyprodukovať“ a „zrobiť“), ktorá mohla byť – najmä v podmienkach rozširujúcej sa manufaktúrnej a neskôr priemyselnej výroby – vnímaná ako rušivá; porov. významovú nejednoznačnosť kontextov typu *vo fabrike ľudia veľa vyrobia* (vyprodukujú veľa výrobkov? zarobia veľa peňazí?).⁴ Ako formálny prostriedok na jednoznačné vyjadrenie významu „prácou získať“ sa presadilo⁵ sloveso *zarobiť*, akiste aj vďaka existencii súvzťažného substantíva *zárobok*, ktoré HSSJ, A. Bernolák, M. Kálal, SSJ i KSSJ zachytávajú v jedinom význame, a to „zarobené peniaze, plat, mzda“.

Ústup sémantiky „zrobiť“ v slovese *vyrobiť* zasiahol aj jeho substantívny derivát *výrobok*, pre ktorý – na rozdiel od HSSJ, A. Bernoláka a M. Kálala (porov. vyššie) – SSJ ani KSSJ už neuvádzajú význam „zárobok“. Podľa zistení A. Ferenčíkovej (1993) sa slovo *výrobok* v takomto význame „bežne používalo“ (s. 173) ešte v 19. stor. a začiatkom 20. stor.; koncom 20. stor. sa zachovávalo v južnej časti západoslovenských nárečí, a to „najmä v spojení *chodzit po víropku, choďid na víropki*, čiže *chodit’ si zarábať na živobytie*, obyčajne ďaleko od svojho bydliska“ (s. 174).

4. Záver. – Odpovedajúc na otázku uvedenú v nadpise nášho príspevku možno konštatovať (v súlade s vyjadrením S. Mislovičovej, 2013), že korektné sú obidve slovesá. *Prizarobiť si* je predponová odvodenina od *zarobiť* „získať peniaze za nejakú prácu“; z hľadiska stavu v súčasnom jazyku je tento výraz slovotvorne i významovo akiste dostatočne priesačny. *Privyrobiť si* bolo odvodené od *vyrobiť* v čase, keď toto sloveso ešte malo aj význam „zrobiť“, ktorý neskôr ustúpil.

Podobné prípady, keď určitá sémantika zanikne vo fundujúcom slove, ale zostane zachovaná v jeho slovotvorných odvodeninách, nie sú vo vývine jazyka zriedkavé – napr. v slovenčine stratilo substantívum *sen* svoj starší (etymologicky pôvodný) význam „spánok“, ktorý sa zachoval v adjektív-

⁴ Pravdepodobne z analogických príčin sa v spisovnom jazyku nepresadilo sloveso *zakázat’* vo význame „urobiť objednávku, objednať, rozkázat’“ (SSJ V, s. 452, s. v. *zakázat’*: „nár.“, t. j. nárečové slovo, s dokladom z F. Švantnera; porov. už Bernolák V, s. 4 122: *zakázat’ Črevice u Ševca*), predstavujúce derivačné východisko pre substantíva *zákazka* a *zákazník* – porov. kontexty typu *zakázat’ knihu* (objednať si knihu? vydať zákaz jej predaja?) a pod.

⁵ V nadväznosti na možnú úlohu priemyselného – t. j. primárne mestského – prostredia pri ústupe slovesa *vyrobiť* vo význame „zrobiť“ (porov. vyššie) takisto nie je vylúčené, že ako ďalší faktor tu mohla pôsobiť prestíž mestského jazyka.

nom deriváte *bezsený* (porov. *bezsená noc* – nie noc bez snov, lež noc bez spánku); v slove *drevo* zanikol význam „drevnatá rastlina, ker, strom“, o ktorom doteraz svedčí napr. kompozitum *lomidrevo* (pôvodne akiste o silákovi schopnom lámať stromy); *komora* dnes už neoznačuje miestnosť určenú na bývanie (porov. však zdobené *komôrka*: *bývať v komôrke*, *utiahnuť sa do komôrky*) a pod. Voči slovesám *privyrobiť si*, *privyrábať si* preto nemožno mať z diachrónneho hľadiska nijaké výhrady; názor, podľa ktorého sú nesprávne či nelogické (porov. vyššie), nezohľadňuje naznačené okolnosti súvisiace s vývinom jazyka.

Ako sme už uviedli (porov. bod 2.), na rozdiel od Synonymického slovníka slovenčiny a Ortograficko-gramatického slovníka sa v Krátkom slovníku slovenského jazyka a v Pravidlách slovenského pravopisu slovesá *privyrobiť si* a *prizarobiť si* ani ich nedokonavé koreláty neuvádzajú; odporúčame v príslušných zväzkoch nového výkladového slovníka venovať im adekvátnu pozornosť – v neposlednom rade i preto, že sa stali slovotvorným východiskom pre vznik substantívnych odvođenín *privýrobok* a *prizárobok* (zatiaľ pravdepodobne lexikograficky nezachytených), čo nepochybne svedčí o upeňovaní ich pozície v lexikálnom systéme slovenčiny.⁶

LITERATÚRA

BERNOLÁK, Anton: Slowár Slowenski Česko-Laťinsko-Nemecko-Uherski. Buda: Typis et Sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae 1825 – 1827. 5 zv.

FERENČÍKOVÁ, Adriana: Osudy výrazu *výrobok* v slovenčine. In: Kultúra slova, 1993, roč. 27, č. 5 – 6, s. 172 – 176. – Znovu publikované in: Zo studnice rodnej reči. Zost. K. Balleková – M. Smatana. Bratislava: Veda 2005, s. 229 – 233.

Historický slovník slovenského jazyka. Red. M. Majtán et al. Bratislava: Veda 1991 – 2008. 7 zv.

KÁLAL, Karol – KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. (Slovensko-český diferenciálny.) Banská Bystrica: Vlastným nákladom. Slovenská Grafia 1923. 1 012 + 104 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4., doplnené a upravené vyd. Bratislava: Veda 2003. 986 s.

MISLOVIČOVÁ, Sibyla: *Privyrobiť* či *prizarobiť*? In: Slovenčina na slovíčko. Rádio Slovensko 29. 5. 2013. Dostupné online: <http://slovensko.rtvs.sk/relacie/3385/privyrobiť-ci-prizarobiť> (cit. 5. 2. 2019).

⁶ Perspektívne lexikografické spracovanie uvedených výrazov by malo azda zohľadniť aj ich frekvenciu. Nateraz sa zdá, že prevažujú výrazy *privyrobiť si*, *privýrobok*; porov. i kolokácie *možnosť privýrobku*, *seriózny privýrobok* a pod. Svedčilo by to v prospech lepšej etablovanosti fundujúceho slovesa *privyrobiť si*, ktorá môže zároveň naznačovať jeho skorší vznik v porovnaní so slovesom *prizarobiť si*.

Nočná pyramída – hosť. Nočná talkshow so zaujímavými hosťami. Rádio Slovensko 16. 2. 2018. Dostupné online: <http://www.rtv.s.sk/radio/archiv/11436/879275> (cit. 5. 2. 2019).

Ortograficko-gramatický slovník. A – Ž (používateľská verzia Slovníka súčasného slovenského jazyka). Red. M. Sokolová – A. Jarošová. (kolektív autorov). Dostupné online: <http://lex.juls.savba.sk/> (cit. 5. 2. 2019).

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. 4., nezmenené vydanie. Bratislava: Veda 2013. 592 s.

Slovník slovenského jazyka. I – VI. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 3., nezmenené vydanie. Bratislava: Veda 2004. 998 s.

TERMINOLOGICKÉ SÚPISY

Nové slovenské mená subtropických a tropických úžitkových rastlín.

1. Rody začínajúce sa písmenom A – C

MICHAL HRABOVSKÝ – JÁN KLIMENT – DANA GURIČANOVÁ

S narastajúcou globalizáciou preniká do našej krajiny čoraz viac informácií a jej obyvatelia sa dostávajú do styku s termínmi pochádzajúcimi z rozličných jazykov a kultúr. Medzi takéto informácie, ktoré sa šíria tlačou aj elektronicky, patria aj poznatky o úžitkových cudzokrajných cievnatých rastlinách. Mnohé z nich sa dostávajú aj na náš trh, či už v supermarketoch, internetových obchodoch, v predajniach s alternatívnou medicínou, alebo sú distribuované záhradníkymi spoločnosťami.

V 20. storočí sa autori populárno-vedeckých publikácií, stredoškolských aj vysokoškolských učebníc či návrhov slovenského menoslovía (napr. Polívka, 1920; Trapl, 1921; Novacký, 1943; Vávra, 1955; Červenka, 1960) snažili reagovať na nové ovocné alebo liečivé rastlinné druhy prenikajúce k nám zo subtropov a trópov. Súborné dielo, ktoré je nosnou publikáciou slovenskej botanickej nomenklatúry už vyše 40 rokov, vydali Červenka a kol. v roku 1986. Hoci menoslovie domácich druhov bolo neskôr revidované (Marhold – Hindák, 1998), subtropické a tropické rody ostávali bez povšimnutia. Za posledných 20 rokov došlo k výraznému posunu v chápaní fylogény jednotlivých rastlinných rodov a druhov, čo sa prejavuje aj v taxonómii a vo vedeckej nomenklatúre. Mnohé cudzokrajné rastliny, ktoré sa pred polstoročím nazývali inak, boli premenované alebo rozdelené do niekoľkých nových rodov. Publikácia *Slovenské botanické názvoslovie* (Červenka a kol., 1986) bola vydaná len v limitovanom množstve a pre väčšinu súčasnej populácie je prakticky nedostupná. Tieto faktory zapríčiňujú, že prostredníctvom internetových stránok a sietí sa medzi ľuďmi šíri alter-

natívne menoslovie rastlín, ktoré laickí prevádzkovatelia preberajú z iných jazykov, respektíve ho vytvárajú svojvoľne z vedeckých názvov. Vzniká tak množstvo mäťúcich homonymných alebo synonymných, často aj zavádzajúcich mien, ktoré sa dostávajú do povedomia verejnosti, a čím dlhšie si ich odborníci nebudú všímať, tým ťažšie sa budú vykoreňovať.

V snahe uviesť na pravú mieru nesprávnu nomenklatúru šíriacu sa internetom a predchádzať vzniku alternatívnych mien rozhodli sme sa revidovať, respektíve vytvoriť menoslovie pre približne 2 500 rodov cudzokrajných subtropických a tropických rastlín evidovaných v internetovej databáze Useful Tropical Plants. Okrem rodov publikovaných v databáze uvádzame aj mená rodov, ktoré boli za posledných päť rokov vytvorené na požiadavku prekladateľov beletristickej a populárno-vedeckej literatúry a pre širšiu verejnosť sú ťažko dostupné. Na základe odporúčania 5.2 (Kliment a kol., 2017) ako východiskový nomenklatorický zdroj akceptujeme slovenské mená cievnatých rastlín v diele Červenka a kol. (1986), ak nie sú v rozpore s menotvornými zásadami a pravidlami (Kliment a kol., tamže) alebo nie sú polyfyletické z pohľadu súčasnej fylogeny. Pri vytváraní nových mien sme postupovali uvážene, predovšetkým sme sa snažili vyhnúť menám, ktoré by pôsobili neprirodzene. Opierali sme sa o existujúce národné mená cievnatých rastlín v príbuzných slovanských jazykoch a podľa nich sme zvolili vhodnú poslovenčenú podobu. Niektoré mená sme prevzali a poslovenčili z anglického jazyka, iné sme prevzali v pôvodnom znení z domorodých jazykov. Viaceré mená sme vytvorili obmenou slovotvorného základu, prekladom ich vedeckého ekvivalentu, prípadne podľa význačného znaku či vlastnosti rastliny. Dôraz sme kladli na to, aby navrhované mená vyhovovali základným menoslovným zásadám, ktoré zahŕňajú zrozumiteľnosť, jednoznačnosť, výstižnosť, vecnú a jazykovú správnosť, ľubozvučnosť (Bayer a kol., 1947), a boli v súlade s aktuálnymi menotvornými pravidlami (Kliment a kol., 2017).

Napriek spomínaným postupom je pri niektorých rodoch ťažké až takmer nemožné nájsť vhodné ľubozvučné meno. To nás viedlo k tvorbe nomenklatúry tribusov a subtribusov, ktoré boli doteraz publikované len v latinčine. V navrhovanej nomenklatúre tribusov a subtribusov sa nepoužívajú koncovky typické napríklad pre rady a čeľade, ale odvodzuje sa zo slovenského rodového mena, ktoré je ekvivalentné so slovným základom vedeckého mena,

a používa príponu typickú pre nominatív plurálu (napr. *Astereae* – astry, *Ambrosineae* – ambrózie). Doteraz sa tento spôsob tvorby mien systematických kategórií využíval iba pri tvorbe mien fylogenetických vetiev alebo podtried (napr. *Lycopodiidae* – plavúne, *Polypodiidae* – sladiče). Pri niektorých rodoch sme sa rozhodli použiť spoločné rodové meno pre všetky druhy patriace do monofyletických tribusov a subtribusov.

Novonavrhované slovenské mená po odbornej stránke skontrolovala Nomenklatorická komisia Slovenskej botanickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied, sekcia pre cudzokrajné cievnaté rastliny, a odobrili ich sekcie pre domáce cievnaté rastliny, machorasty, huby, lichenizované huby, riasy a sinice, za čo im patrí naše poďakovanie.

V zozname mien uvádzame na prvom mieste kurzívou platné vedecké meno rodu. Súčasťou vedeckého mena je medzinárodná skratka autora, ktorý ho navrhol, aby bolo možné odlíšiť platné meno od neplatných homonym, ktoré opísali iní autori pre iné rody. Niekedy je však mladšie homonymum z rôznych príčin povýšené nad staršie meno, čo sa označuje latinskou skratkou *nom. cons.* – *nomen conservandum*. Ďalším znakom, ktorý sa používa vo vedeckých menách, je symbol \times označujúci medzirodového (v prípade tohto príspevku) či medzidruhového kríženca. V zozname nasleduje platné slovenské meno schválené komisiou. V prípade, že sa zmenila taxonomická koncepcia rodu oproti minulosti a súčasný rod zahŕňa významných zástupcov kedysi klasifikovaných do iných rodov, uvádzame dve platné slovenské mená (napr. rod *Thea* – čajovník bol taxonomicky začlenený do rodu *Camellia* – kamélia. Navrhujeme však ponechať meno čajovník všetkým druhom pôvodne klasifikovaných v rode *Thea*).

A
Abarema Pittier – abaréma
Abobra Naudin – abobra
Abrahamia Randrian. et Lowry
 – abrahámia
Abuta Aubl. – abuta
Acaciella Britton et Rose – akaciela
Acanthocereus (Engelm. ex
 A. Berger) Britton et Rose –
 akantocereus
Acanthopale C. B. Clarke –
 akantopala

Acanthophoenix H. Wendl.
 – datľovček
Acanthospermum Schrank, *nom.*
cons. – lopusník
Acanthosyris (Eichler) Griseb.
 – akantosyra
Aceratium DC. – acerát
Achyrocline (Less.) DC. – plesnica
Acioa Aubl. – gaštanovka
Acmella Rich. – škrvnivec
Acnistus Schott – durmaník
Acokanthera G. Don – akokantera

Acosmium Schott – akozmium
Acridocarpus Guill. et Perr., nom. cons. – moľovec
Acrocarpus Wright et Arn. – akrokarp
Acrocomia Mart. – akrokómia
Acronychia J. R. Forst. et G. Forst., nom. cons. – osikovec
Acrostichum L. – kožatka
Acrotome Benth. ex Endl. – akrotoma
Acrotriche R. Br. – vresík
Actephila Blume – brehomilka
Actinopterys Link – aktínioptera
Adenanthera L. – koráľkovec (syn. koralovec)
Adenia Forssk. – ťľaznatka
Adenorandia Vermoesen – adenorandia
Adenostemma – adenostema
Adinandra Jack – adinandra
Adonidia Becc. – adonídia
Aegialitis R. Br. – egialit
Aegiceras Gaertn. – rohovec
Aeginetia L. – eginécia
Aegiphila Jacq. – kozomilka
Aeglopsis Swingle – eglovček
Aerva Forssk. – erva
Aeschynomene L. – ambačovník
Afraegle (Swingle) Engl. – afregľa
Afrocanthium (Bridson) Lantz et B. Bremer – afrokant
Afrolicania Mildbr. – afrolikánia
Afzelia Sm., nom. cons. – afzélia
Aganope Miq. – aganopa
Agarista D. Don ex G. Don – agarista
Agastache J. Clayton ex Gronov. – agastacha
Agasthiyamalaia S. Rajkumar et Janarth. – agastiana
Ageleae Sol. ex Planch. – agelea
Ageratina Spach – agerátka
Aglaiia Lour., nom. cons. – agľaja (syn. agľaja)
Agonandra Miers ex Benth. et Hook. fil. – slonovinovka
Agrostistachys Dalzell – bažankovec
Aidia Lour. – aidia
Aiphanes Willd. – nápadnica
Aizoon L. – poludník (syn. aizoón)
Alafia Thouars – alafia
Alangium Lam., nom. cons. – alangium
Alantsilodendron Villiers – alantsilovec
Albertisia Becc. – albertízia
Albuca L. – albuka
Alchornea Sw. – alchornea
Aldina Endl., nom. cons. – aldina
Alectra Thunb. – alektra
Alectryon Gaertn. – alektrovec
Alepidea D. Delaroché – snilka
Alexa Moq. – alexa
Allagoptera Nees – alagoptera
Allanblackia Oliv. ex Benth. – lojovník
Allantodia R. Br. – alantódia
Allantoma Miers – alantoma
Allocasuarina L. A. S. Johnson – prasľičníkovec
Allophylus L. – alofyl
Alluaudia (Drake) Drake – aluódia
Alniphyllum Matsum. – jelšolist
Alphitonia Endl. – alfitónia
Alseis Schott – alzea
Alseodaphne Nees – vavřinovka
Alsodeiopsis Oliv. – alzodejovec
Alysicarpus Neck. ex Desv., nom. cons. – reľazovec
Alyxia Banks ex R. Br., nom. cons. – alyxia
Amaioua Aubl. – amajua
Amanoa Aubl. – amanoa
Ambelania Aubl. – ambelánia
Amblygonocarpus Harms – rohovníkovec
Amburana Schwacke et Taub. – amburana
Amherstia Wall. – amherstia
Ammandra O. F. Cook – amandra
Ammannia L. – amánia
Ammocharis Herb. – pieskuľa

Amoora Roxb. – amora
Amorphophallus Blume ex Decne.,
 nom. cons. – zmižovec (syn.
 amorfofalus)
Ampelocissus Planch., nom. cons.
 – pavničovec
Ampeloptera Kunze – ampeloptera
Ampelozizyphus Ducke – jujubovec
Amphimas Pierre ex Harms
 – amfimas
Amphipterygium Schiede ex Standl.
 – juliánia
Amphitecna Miers – fľaškovník
Anacolsa (Blume) Blume
 – anakolóza
Anadenanthera Speg. – pakorálkovec
Anadendrum Schott – anadendrum
Anaxagorea A. St.-Hil. – anaxagorea
Anchomanes Schott – anchomanes
Ancistrocladus Wall., nom. cons.
 – háčikovec
Ancylobothrys Pierre – landolfiovec
Andrachne L. – andrachna
Andradea Allemão – andradea
Andrographis Wall. ex Nees
 – andrografka
Andropogon L., nom. cons. – fúzatka
Androsiphonia Stapf – androsifónia
Androstachys Prain, nom. cons.
 – tvrdodrev
Aneilema R. Br. – amelinka
Angelonia Humb. et Bonpl.
 – angelónia
Angostura Roem. et Schult.
 – angostura
Aniba Aubl. – aniba
Anisocycla Baill. – anizocykla
Anisomeles R. Br. – kocúrnikovec
Anisophyllea R. Br. ex Sabine
 – rôznolist
Anisoptera Korth. – vážkovec
Anneslea Wall. – aneslea
Annickia Setten et Maas – anikia
Anodendron A. DC. – anodendron
Anogeissus Wall. – vrcholiak

Anomianthus Zoll. – anomiant
Anonidium Engl. et Diels – anonovec
Anopyxis (Pierre) Engl. – anopyxa
Anthocarapa Pierre – karapovec
Anthocleista Afzel. ex R. Br.
 – horúčkovec
Anthonotha P. Beauv. – antonota
Anthostema A. Juss. – antostema
Antigonon Endl. – antigonon
Antizoma Miers – antizoma
Antonia Pohl – antónia
Antrocaryon Pierre – mombínovec
Aparisthium Endl. – aparistma
Apeiba Aubl. – ježovkovec
Aphanamixis Blume – pitradža
Aphananthe Planch., nom. cons.
 – afananta
Aphandra Barfod – metlovec
Aphanocalyx Oliv. –
 drobnokalichovec
Aphloia Benn. – čajovníkovec
Apodocephala J. G. Baker – úborovec
Apodytes E. Mey. ex Arn. –
 čiapočkovec
Aporosa Blume – aporóza
Aptandra Miers – aptandra
Apuleia Mart., nom. cons. – garapa
Aquilaria Lam., nom. cons.
 – akvilária
Arapatiella Rizzini et A. Mattos
 – arapaciela
Araujia Brot. – araužia
Arcangelisia Becc. – anamirtovec
Archidendron F. Muell. –
 archidendron
Archontophoenix H. Wendl. et Drude
 – datľovec
Argania Roem. et Schult., nom. cons.
 – argánia
Argemone L. – argemona
Argomuelleria Pax – pyknokoma
Argyreia Lour. – povojček
Arillastrum Pancher ex Baill.
 – arillastrum
Aristea Sol. – aristeia

Arnebia Forssk. – arnébia
Artabotrys R. Br. – anonka
Artanema D. Don – artanéma
Arundinaria Michx. – trst'ovník
Arundinella Raddi – trsteniček
Aspidoglossum E. Mey. – glejovka
Aspilia Thouars – aspília
Asplundia Harling, nom. cons.
 – asplundia
Asteranthe Engl. et Diels –
 hviezdicovec
Asterogyne H. Wendl. ex Hook. fil.
 – dobyvatel'ka
Asteropeia Thouars – hviezdovník
Astianthus D. Don – astiant
Astraea Klotzsch – astrea
Astrocaryum G. Mey., nom. cons.
 – ostnica
Astronium Jacq. – astrónium
Asystasia Blume – asystázia
Ataenidia Gagnep. – atenidia
Atalantia Corr. a, nom. cons.
 – atalancia
Ateleia (DC.) Benth. – ateleja
Athertonia L. A. S. Johnson et B. G.
 Briggs – atertónia
Athrixia Ker Gawl. – atrixia
Atractocarpus Schltr. et K. Krause
 – gardéniovec
Atuna Raf. – atuna
Aubrevillea Pellegr. – kodabéma
Aucoumea Pierre – okumea
Austroeupatorium R. M. King et H.
 Rob. – pakonopáč
Autranella A. Chev. – autranela
Avicennia L. – avicénia
Axonopus (Steud.) Chase ex P. Beauv.
 – axonopus
Ayapana Spach – ajapana
Azadirachta A. Juss. – zederach
Azima Lam. – azima
Azorina Feer – azorína

B

Baccaurea Lour. – bobuľnatka

Baccharis L., nom. cons. – bakchara
Baccharoides Moench – bakcharovec
Backhousia Hook. et Harv.
 – bekhausia
Bacopa Aubl., nom. cons. – bakopa
Baeckea L. – bekea
Bafodeya Prance ex F. White
 – bafodeja
Bagassa Aubl. – bagasa
Baikiaea Benth. et Hook. fil. – bejkia
Baillonella Pierre – bajlonela
Baissea A. DC. – luskáčik
Balakata Esser – balakata
Balanites Delile, nom. cons.
 – trňovník
Balanophora J. R. Forst. et G. Forst.
 – žaluďovec
Balfourodendron Corr. Mélló ex Oliv.
 – slonovinovník
Baliospermum Blume – nagadanta
Balsamocarpon Clos – rohovníček
Balsamocitrus Stapf – eglovec
Banara Aubl. – banara
Banisteriopsis C. B. Rob. ex Small
 – banistéiovec
Baphiopsis Benth. ex Baker
 – bafiovec
Barleria L. – barléria
Barnebya W. R. Anderson et B. Gates
 – barnebia
Barnebydendron J. H. Kirkbr.
 – plápolavec
Baroniella Costantin et Gallaud
 – baroniela
Barringtonia J. R. Forst. et G. Forst.,
 nom. cons. – baringtónia
Barteria Hook. fil. – bartéria
Basanantha Peyr. – basananta
Basilicum Moench – bazalček
Basiloxylon K. Schum. – bazilodrev
Bastardiopsis (K. Schum.) Hassl.
 – batardiovec
Batesia Spruce – batésia
Bathysa C. Presl – batysa
Batis P. Browne – slanička

Baudouinia Baill. – bodúinia
Beaucarnea Lem. – nolína
Beaumontia Wall. – bómocnia
Beccariophoenix Jum. et H. Perrier
– palmovec
Behaimia Griseb. – behaimia
Beilschmiedia Nees – vavrínka
Bellucia Neck. ex Raf., nom. cons.
– belučia
Berchemia Neck. ex DC., nom. cons.
– berchémia
Berlinia Sol. ex Hook. fil., nom. cons.
– berlínia
Berrya Roxb. – berya
Bersama Fres. – bersama
Bertholletia Humb. et Bonpl.
– paraorech (syn. júvia)
Bertiera Aubl. – bertiera
Biancaea Tod. – sapan
Bikinia Wieringa – bikínia
Bikkia Reinw. ex Blume – bikia
Biophytum DC. – citlivec
Bischofia Blume – bišofia
Bixa L. – bixa, orelánik (pre druhy so
syn. *Orellana*)
Blepharis Juss. – blefara
Blepharocalyx O. Berg. – myrtovec
Blumea DC., nom. cons. – blumea
Blyttia Arn. – blytia
Bobgunnia J. H. Kirkbr. et Wiersema
– bobgania
Bocageopsis R. E. Fr. – bokageovec
Boehmeria Jacq. – ramia
Boerhavia L. – berhávia
Boesenbergia Kuntze – d'umbierovec
Bolusanthus Harms – agátovček
Bomarea Mirb. – bomarea
Bombacopsis Pittier – pachira
Bonnetia Mart., nom. cons. – bonécia
Borassodendron Becc. – borasovník
Borojoa Cuatrec. – aliberčia
Boronia Sm. – borónia
Borrichia Adans. – plážovka
Boscia Lam. ex J. St.-Hil., nom. cons.
– boskia

Bothriochloa Kuntze – fúzatká
Bougainvillea Comm. ex Juss., nom.
cons. – bugenvilea (syn. bugénvilea)
Bourreria P. Browne, nom. cons.
– buréria
Bowdichia Kunth – sukupira
Bowenia Hook. fil. – bovénia
Brachychiton Schott et Endl.
– baobabovec
Brachylaena R. Br. – brachyléna
Brachystegia Benth. – brachystégia
Brachystelma R. Br., nom. cons.
– lampášik
Brackenridgea A. Gray –
kôstkovičkovec
Brahea Mart. ex Engl. – brahea
Brandzeia Baill. – brandzeja
Brasenia Schreb. – brasénia
Brasiliocroton P. E. Berry et Cordeiro
– krotón
Breonadia Ridsdale – breonadia
Brexia Noronha ex Thouars – brexia
Breynia J. R. Forst. et G. Forst., nom.
cons. – brejnia
Brickellia Elliot, nom. cons.
– brikelka
Brodriguesia R. S. Cowan – nitkovec
Brosimum Sw., nom. cons. –
brozimum, mliekovník (pre druhy so
syn. *Galactodendron*)
Brownea Jacq., nom. cons.
– šarlátovka
Browneopsis Huber – plameňovec
Brucea J. F. Mill., nom. cons.
– brucea
Brugmansia Pers. – durmanec
Bruguiera Savigny – kolenovník
Brunellia Ruiz et Pav. – brunélia
Brya P. Browne – brya
Buchanania Spreng. – mangovček
Buchenavia Eichler, nom. cons.
– buchenávia
Buchnera L. – buchnera
Bucida L., nom. cons. – bucida
Buckollia Venter et R. L. Verh.

– zobákovec
Bulbine Wolf, nom. cons. – bulbina
Bulnesia Gay – bulnézia
Bunchosia Rich. ex Kunth – kávovec
Burasaia Thouars – burasaja
Burchellia R. Br. – burchélia
Burckella Pierre – burkela
Burkea Benth. – burkea
Burretiodendron Rehder – lipovník
Bursaria Cav. – burzária
Bussea Harms – busea
Butia (Becc.) Becc. – butia
Byrsonima Rich. ex Kunth
 – byrsonima
Byttneria Loefl., nom. cons.
 – bytnéria

C

Cadaba Forrsk. – kadaba
Calanthe R. Br., nom. cons. – kalanta
Callerya Endl. – kaléria
Calliandra Benth., nom. cons.
 – kaliandra (syn. kalandra)
Callichilia Stapf – kalichília
Callisthene Mart. – kalisténa
Callitris Vent. – kalitria
Calodendrum Thunb., nom. cons.
 – kalodendrum
Calopogonium Desv. – kalopogón
Calotropis R. Br. – glejovkovec (syn. kalotropa)
Calpocalyx Harms – kridelkovec
Calycogonium DC. – rohán
Calycophyllum DC. – nechtovník
Calycorectes O. Berg. – eugénia
Calyptranthes Sw., nom. cons.
 – klinčekovček
Calyptrocalyx Blume – lankovec
Calyptrogyne H. Wendl. – dobyvateľka
Calyptronoma Griseb. – dobyvateľka
Camellia L. – kamélia, čajovník (pre druhu so syn. *Thea*)
Campnosperma Thwaites, nom. cons.
 – terentangovec

Campsiandra Benth. – kampsianďra
Campstorhiza Hutch. – kamptoriza
Campyloneurum C. Presl – sladičník
Canthium Lam. – kantium
Cantleya Ridl. – kantleja
Caperonia A. St.-Hil. – kaperónia
Capraria L. – kozička
Caraipa Aubl. – karajpa
Carallia Roxb. – karália
Cardiopetalum Schltld. – srdcolístok
Careya Roxb. – delovček
Cariniana Casar. – kariniana
Carmona Cav. – karmona
Carpodiptera Griseb. – muchovec
Carpolobia G. Don – palicovec
Carpotroche Endl. – leprovec
Caryocar F. Allam. ex L. – pekea
Caryodendron H. Karst. – orieškovec
Caryota L. – páľivka
Casasia A. Rich. – kasasia
Cascaronia Griseb. – kaskarónia
Casearia Jacq. – kaseária
Cassipourea J. Agardh – kasipurea
Cassytha L. – kasyta
Castanopsis (D. Don) Spach, nom. cons. – gaštanovec
Castanospermum A. Cunn. ex Hook.
 – gaštanček
Cathariostachys S. Dransf. – hikélia
Catostemma Benth. – katostema
Catunaregam Wolf – granátovec
Cavacoa J. Léonard – kavakoa
Cavanillesia Ruiz et Pav. – kavaniléria
Cayaponia Silva Manso, nom. cons.
 – melónček
Caylusea A. St.-Hil., nom. cons.
 – rezedovec
Cayratia Juss., nom. cons. – hroznovec
Cecropia Loefl., nom. cons.
 – cekropia (syn. cekrópia)
Cedrelinga Ducke – cedrelinga
Cedrelopsis Baill. – cedrelovec
Cedronella Moench – balzam

Cenostigma Tul. – motýľovník
Centipeda Lour. – stokvietok
Centrapalus Cass. – centrapal
Centrolobium Mart. ex Benth. – letúň
Centroplacus Pierre – centroplak
Centrosema (DC.) Benth., nom. cons.
 – centroséma
Cephalocroton Hochst. – krotónik
Cephalosphaera Warb. – muškátovec
Cephalostachyum Munro –
 bambusnica
Ceratostema Juss. – čučoriedkovec
Ceratotheca Endl. – sezamovec
Cercestis Schott – cercesta
Ceriops Arn. – špendlíkovec
Ceruana Forrsk. – ceruana
Cespedesia Goudot – cespedézia
Chaetocarpus Thwaites, nom. cons.
 – štetinovček
Chamaecrista (L.) Moench
 – citlivček
Chamaedorea Willd., nom. cons.
 – chamedorea (syn. chamédorea)
Champereia Griff. – čampera
Chascanum E. Mey., nom. cons.
 – duranta
Chasmanthera Hochst. – chazmantera
Chassalia Comm. ex Poir. – chasália
Cheiloclinium Miers – saputa
Cheilosa Blume – cheilóza
Chelyocarpus Dammer – trinax
Chidlowia Hoyle – čidlovka
Chimarrhis Jacq. – vodník
Chiococca P. – snehuľka (syn.
 chiokoka)
Chiranthodendron Larreat.
 – paprčkovec
Chisocheton Blume – bagalunga
Chlamydocola (K. Schum.) M.
 Bodard – kolovec
Chloranthus Sw. – zelenokvet
Chlorocardium Rohwer, H. G. Richt.
 et van den Werff – plavodriecko
Chlorocarpa Alston – leprovček
Chloroleucon (Benth.) Britton et
 Rose – beľavec
Chloroxyylon DC., nom. cons.
 – saténovník
Choerospondias B. L. Burtt et A. W.
 Hill – slivkovníček
Chomelia Jacq., nom. cons.
 – chomélia
Chondrodendron Ruiz et Pav.
 – chrupkavec (syn. chondrodendron)
Chonemorpha G. Don, nom. cons.
 – vrtikvet
Christia Moench – motýľovec
Christiana DC. – kristiana (syn.
 kristiána)
Chromolaena DC. – chromoléna
Chrysanthellum Rich. – kráľiček
Chrysocephalum Walp. – slamienska
Chukrasia A. Juss. – mahagónovček
Chytranthus Hook. fil. – chytrant
Ciliosemia Antonelli – chinínovec
Cinnamodendron Endl. – škoricovec
Cinnamomum Schaeff., nom. cons.
 – škoricovník, gáľrovník (pre druhy
 so syn. *Camphora*)
Cissampelos L. – zamatovec
Cistanche – cistanche
Citharexylum L. – husľovník
 × *Citrofortunella* J. W. Ingram et H.
 E. Moore – citrónovník
Citropsis Swingle et Kellerm.
 – citrónovček
Citrullus Schrad., nom. cons. – dyňa,
 kolokvinta (pre druhy so syn.
Colocynthis)
Claoxylon A. Juss. – lámavec
Clappertonia Meisn. – klapertónia
Clarisia Ruiz et Pav., nom. cons.
 – klarisia
Clathrotropis Harms – sapanovec
Clausena Burm. fil. – klauzena (syn.
 klauzéna)
Cleistanthus Hook. fil. ex Planch.
 – bridéľovec
Cleistopholis Pierre ex Engl.
 – bleskovec

Clermontia Gaudich. – klermoncia
Clethra L. – kletra
Cleyera Thunb., nom. cons. – klejera
Clibadium F. Allam. ex L. – rybomor
Clidemia D. Don – klidémia
Clinacanthus Nees – ovisavec
Clinostigma H. Wendl. – krásavica
Clitandra Benth. – klitandra
Clutia Boerh. ex L. – klúcia
Cnemidaria C. Presl – knemidária
Cnestis Juss. – knesta
Cnidoscopus Pohl – prhlivček
Coccinia Wight. et Arn. – kokcína
Coccothrinax Sarg. – trinax
Cocculus DC., nom. cons. – jahodniček
Cochlospermum Kunth, nom. cons. – bavlnovec
Codariocalyx Hassk. – veslárík
Codonanthopsis Mansf. – kodonantovec
Coelocaryon Warb. – muškátovček
Cojoba Britton et Rose – kochoba
Coldenia L. – koldénia
Colocasia Schott, nom. cons. – kolokázia
Colona Cav. – kolona
Colophospermum J. Kirk ex J. Léonard, nom. cons. – terpentínovec
Colpothrinax Griseb. et H. Wendl. – trinaxovec
Colubrina Rich. ex Brongn., nom. cons. – kolubrína
Colvillea Bojer ex Hook. – kolvilea
Combretocarpus Hook. fil. – kombretokarp
Commersonia J. R. Forst. et G. Forst. – komersónia
Commicarpus Standl. – gumoplod
Condalia Cav., nom. cons. – kondália
Coniogramme Fée – kučeravka
Connarus L. – lastúrovec
Conobea Aubl. – konobea
Conocarpus L. – kuželovník
Conostegia D. Don – konostégia
Conzattia Rose – konzátia
Corallocarpus Welw. ex Benth. et Hook. fil. – korálik
Cordeauxia Hemsl. – kordoxia
Cordia A. Rich. ex DC. – kordiera
Cordyla Lour. – kordyla
Corymbia K. D. Hill. et L. A. S. Johnson – korymbia (syn. eukalyptus)
Corynanthe Welw. – korynanta
Corynostylis Mart. – fialkovník
Coscinium Colebr. – kalumbovec
Costus L. – kostus
Cotylelobium Pierre – šidlovec
Couepia Aubl. – kuepia
Coula Baill. – kula
Coulteria Kunth – kultéria
Couma Aubl. – žuvačkovec
Couratari Aubl. – pohárovník
Coursetia DC. – kurzécia
Coussapoa Aubl. – kusapoa
Coussarea Aubl. – kusarea
Coutarea Aubl. – kutarea
Coutoubea Aubl. – kutubea
Craibia Harms et Dunn – krejbia
Craspidospermum Bojer ex A. DC. – melodínovec
Crassocephalum Moench – tučnohlav
Craterispermum Benth. – okua
Cratoxylum Blume – tvrdodrievko
Cremaspora Benth. – kremaspóra
Crepidium Blume – ostrožník
Cressa L. – kresa
Crinum L. – krinum
Critonia P. Browne – kritónia
Crossopteryx Fenzl – horúčkovník
Croton L. – krotón (syn. kroton)
Crotonogyne Müll. Arg. – krotónovka
Crudia Schreb., nom. cons. – krudia
Cryosophila Blume – chladomilka
Crypteronia Blume – krypterónia
Cryptocarya R. Br., nom. cons. – paorešnica
Cryptolepis R. Br. – babéziovník
Cryptosepalum Benth. – skrytokalichovec

<i>Ctenolophon</i> Oliv. – hrebenatec	– cyatula
<i>Cubilia</i> Blume – kubília	<i>Cybistax</i> Mart. ex Meisn. – cybistax
<i>Cucumeropsis</i> (správne <i>Melothria</i>) Naudin – melónik	<i>Cyclea</i> Arn. ex Wight – cyklea
<i>Culcasia</i> P. Beauv., nom. cons. – kulkázia	<i>Cyclolobium</i> Benth. – krúžkovec
<i>Cullen</i> Medik. – kulen	<i>Ciclospermum</i> Lag., nom. cons. – petržlenovec
<i>Cunonia</i> L., nom. cons. – kunónia	<i>Cylicodiscus</i> Harms – okan
<i>Cupania</i> L. – kupánia	<i>Cymbopetalum</i> Benth. – uchánik
<i>Curarea</i> Barneby et Krukoff – kurarea	<i>Cynanchum</i> L. – luskáčovec
<i>Curatella</i> Loeffl. – kuratela	<i>Cynometra</i> L. – cynometra
<i>Curculigo</i> Gaertn. – kurkulka	<i>Cypholophus</i> Wedd. – ramia
<i>Curitiba</i> Salywon et Landrum – kuritiba	<i>Cyphostemma</i> (Planch.) Alston – cisuovec
<i>Curtisia</i> Aiton, nom. cons. – kurtízia	<i>Cyrilla</i> Garden – cyrila
<i>Cussonia</i> Thunb. – kusónia	<i>Cyrtandra</i> J. R. Forst. et G. Forst. – cyrtandra
<i>Cyanthillium</i> Blume – cyantilka	<i>Cyrtanthus</i> Aiton, nom. cons. – cyrtant
<i>Cyathocalyx</i> Champ. ex Hook. fil. et Thomson – kanangovec	<i>Cyrtocarpa</i> Kunth – cyrtokarpa
<i>Cyathula</i> Blume, nom. cons.	<i>Cyrtochloa</i> S. Dransf. – bambusnica
	<i>Cyrtosperma</i> Griff. – maota

Poznámka redakcie: Použitú literatúru k terminologickému súpisu uvedieme v jeho poslednej časti.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Poznáme ešte výrazy vdovica a vdovčisko, zimný otec a nesladká mama?

KATARÍNA BALLEKOVÁ

Postavenie vdovy, teda ženy po zomretom manželovi, bolo v slovenskej spoločnosti neľahké a neisté. Výstižne to vyjadruje nárečová výpoveď *aj dovica je sirota*, zaznamenaná výskumom v slovenskej obci Dabaš-Šára (Dabas Sári) v Maďarsku o opustenosti, osirelosti a odkázanosti takejto osoby na druhých. V minulosti bolo na slovenskom vidieku takmer pravidlom, že manželka s venom nasledovala po sobáši svojho manžela do jeho rodičovského domu, kde okrem rodičov manžela – nevestiných svokrovcov – žili prípadne ďalší mužovi slobodní alebo zosobášení súrodenci so svojimi rodinami. Ak jej manžel zomrel, ostala vdovou, ženou bez manžela. V niektorých prípadoch, navyše ak bolo manželstvo bezdetné, nebývala viac v domácnosti svokrovcov, ale ostala bez hmotných prostriedkov, bez fyzickej ochrany, bez domova, strácala status, ktorý nadobudla manželstvom. Postavenie vdovy bolo iné, keď sa v manželstve narodili deti a po smrti jedného z rodičov boli ešte neploleté. Lexémy *vdova* „žena, ktorej zomrel manžel“ a *vdovec* „muž, ktorému zomrela manželka“ majú v jednotlivých slovenských nárečiach rozličné hláskové podoby. Podľa údajov z dotazníkových výskumov pre Atlas slovenského jazyka I (ďalej ASJ) podoba *vdovec* je zachytená v súvislej oblasti severozápadoslovenských a severostredoslovenských nárečí. V niektorých západoslovenských nárečiach a v južnej časti stredoslovenských nárečí je rozšírený variant lexémy so zjednodušenou spoluhláskovou skupinou *vd-* na začiatku slova, teda *dovec*; v považských nárečiach v okolí Nového Mesta nad Váhom a Piešťan a vo väčšine východoslovenských nárečí sa používa hlásková podoba

Text vznikol v rámci grantovej úlohy VEGA č. 2/0126/18 Slovník slovenských nárečí.

gdovec; miestami v turčianskych a oravských nárečiach sú výskumom zaznamenané zastarávajúce varianty *bdovec*, ale aj *hdovec* v okrajových kysuckých nárečiach a severošarišských dialeктоch pri Bardejove. Doklady z kartotéky Slovníka slovenských nářečí (ďalej SSN) dokumentujú rozšírenosť rozličných hláskových podôb slova v nárečových výpovediach: *Tag oštáu aj tót poton dovec* (Ozdín LUČ). – *Tento mladí dovec hladá ženu* (Návojevce TOP). – *Hrube len rada bi sa bola za toho dovca vidala, ale keď jemu son sa vácej já lúbila* (Lapáš NIT). – *Dovedz aj z dovicú sa zaľi a ľudia misľeľi že nihdám* (Čičmany ŽIL). – *Mlád'eňedz alebo dovec sa šteu ožeňiti a ňemau smelosti ženbu si sám dohovoriťi* (Vrable). – *Žena mu umarła, ta je gdovec* (Dlhá Lúka BAR). – *Keď mu umrela poslenná žena, už sa vádz neoženev, zostav gdovec* (Šípkové PIE). – *Jěj sestra ostala u hdovca varic* (Hvozdnica BYT). – *Ten bdovec kceų mladuo die-učä* (Žaškov DK). Do rovnakých nárečových skupín patria aj hláskové varianty *dova*, *dovica*, *gdova*, *gdovica*, *bdova*, *bdovica*, *hdova*, *hdovica*, ale aj ďalšie slovotvorné odvodeniny v lexikálnom hniezde s náležitými nárečovými podobami, napr. *ovdoviet'*, *vdovčít' (sa)*, *vdovčisko*, *vdovský*, *vdovské*, *vdovecký*, *vdovický*, *vdovstvo*, privlastňovacie adjektívum *vdovin* a pod.: *bdoučisko* (Krivá DK), *dovčisko* (Bošáca TRČ), *bdoučiť'* (Dolná Lehota DK), *obdovet'* (Zemianska Dedina DK); *Ovdovela aj tá chud'era* (Kalinovo LUČ). – *Náz detko sa nevládali duho dóvčít, hen za Briěški liétal za druhú* (Trenčianska Závada TRČ). – *Čuože tebe, Jano? Ale já ušezď rokou v bdouštue* (Dolná Lehota DK). – *Sotvá sa vidala, už ostala gdovica* (Bánovce nad Bebravou). – *Po prvěj svetovej vojne Šípkovém bolo modz gdóv* (Šípkové PIE). – *Moja šestra, ta ochabila dzeci – muž jej umar a vona gdovica ostala zo štíroma dzecmi* (Kazimír TRB). – *Chlap jej spádou v Bosňe, zostala bdovica s tromé d'etmi* (Dolná Lehota DK). – *Tera zme zostali samie, ňešťasnie vdovice* (Poniky BB). Neraz sú tieto nárečové varianty súčasťou ľudových piesní.

*Zdaleka hu videt, kerá je dovica,
tak si pokračuje jako jalovica.
Zdaleka ho videt, kerí je doščisko,
tak si vikračuje jako bujačisko.*
(Kestúc)

*Bola jedna hdova,
mala dvoje dzeci.
Poslala ich vona
do zahradi pl'eci.*
(Štiavnik, okr. Bytča)

Dvojslovným pomenovaním *vdovské právo*, *vdovické právo* sa označuje právo vdovy dediť alebo užívať majetok po zomretom manželovi: *Patrí jej majetok po chlapovi podľa bdouskíeho práva* (Dolná Lehota DK). – *Ona má na tom dovickia právo* (Kameňany REV), *dovickia právo* (Nandraž REV), *dovské právo* (Lukáčovce NIT), *vdouskuo právo* (Bobrovec LM). Ak už niekto ovdovel, žije vo vdovstve alebo, obrazne povedané, *je douskí chlieb* (Podhradie PDZ). Mesačná sociálna peňažná dávka po zomretom manželovi sa označuje spojením *vdovský dôchodok*, ale i univerbizovaným výrazom *vdovské*, v nárečovej kartotéke sú zdokumentované týmito výpoveďami: *Ženi, kerím ve vojne palli muži, dostávali gdovské* (Šípkové PIE). – *Otkedi mi umar chlop, ta dostavam gdovecki viplat* (Torysa SAB).

Ženatý muž, ktorý ostal na krátky čas bez manželky vzdialenej z domu, označuje sa preneseným spojením *slamený vdovec*: *Žena ti odišla do kúpel', to si teraz slamení bdouec* (Dolná Lehota DK). K zriedkavým výrazom na označenie súvislého teplého počasia na začiatku jesene, ktoré v slovenčine poznáme skôr ako *babie leto*, patrí nárečové dvojslovné pomenovanie *vdovické leto*, utvorené metaforicky pripodobnením k starej žene, babe: *Tochto roku máme glhuo dovickuo leto* (Hliník nad Hronom NB). – *Po Michale dovickia leto prídze* (Revúca).

Z bohatého frazeologického fondu slovenčiny sú v Slovníku šarišských nárečí zaznamenané napr. tieto frazémy: *Lepši jeden gdovec jak sto ovec* – žiadny majetok nenahradí vlastného muža; *Gdovec a gdova – orel a sova* – zriedka k sebe pasujú; *U gdovi chlieb hotovi, aľe ňe každemu vihovi* – v manželstve s vdovou sú isté výhody. Variant frazémy je známy aj v Bošáci: *U dovi chlieb hotovi* s významom „vdova je skúsená gazdiná, má majetok“. O veľmi peknej vdove sa v Kocihe v Gemeri povie, že je to *dovic aňi ruža*. O niekom, kto veľmi zháňa, bezvýsledne pobehuje, hovoria v Bošáci, že *fíká* (behá) *jako mladá dova*, ale nič tam nedarujú ani ženbychtivému vdovcovi, pretože vraj *dovcovi čert milla poščává*, keď dbá o svoj vzhľad. No a ak sa už sobáš vdovca z Bošáce uskutoční, otázkou ostáva, ako sa bude správať k jeho polosirotnám nevlastná matka: *Dovedz ženu dostaňe, ale či dostanú aj jeho dzeci manku?* O životnej skúsenosti vdovice, ktorú netreba zaúčať napr. do prác na gazdovstve či do partnerského života, oboznamovali mladoženáča v Ratvaji pri Prešove, že *mlada gdova lepša jag ňevesta, bo už je vičvičena*. Vdovskú biedu, ale aj neľahké postavenie ženy vdovy

v spoločnosti bez pomoci vyjadruje konštatovanie z Klenovca *dovica ako ces potog lavica*.

V románe *Ako divé husi* o drotároch z Kysúc sa pripisuje vdovám až akási magická sila, pretože vraj dokážu čarovať, zaklínať, veštiť a majú schopnosti na kadečo iné (zápis v nárečovej podobe ponechávame podľa knižného vydania): „Vždy kedz prišól notáriuš do Rovného, tak ho ty vdovy preklínali a zaplúvali, kerá na neho doplula, aj naostatek umrel v Bytči na nejakú neznámu chorotu“ (s. 168). – „Ináč ale v Rovném bola taká mjénka, že po tých vdovských klátbách už cisár mal tú vojnu napredek prehratú. S telým preklácím už nemohol vyhrac ništ“ (s. 168).

Ak sme už hovorili o vdovách a vdovcoch, treba sa takmer na jeden dych vnoriť v rámci slovnej zásoby do rôznorodých označení ovdovených či nevlastných rodičov v novej rodinnej štruktúre, ak po zomretom rodičovi ostali neplnoleté deti. V diskusnej televíznej relácii *SK Dejiny. Rodina po slovensky* (z 24. 1. 2019) etnologička Marta Botiková uviedla, že rodinné väzby rodičov a nepokrvných detí vznikali v minulosti veľmi často, čo súviselo ešte aj v prvej polovici 20. storočia so slabšou zdravotnou starostlivosťou, teda s vysokou úmrtnosťou rodičiek pri pôrode a v šestonedelí, alebo (1997, s. 158) s veľkým zdravotným nebezpečenstvom po neodborne vykonávaných potratoch od tzv. anjeličkárok pri regulovanej pôrodnosti: „Ženy si pomáhali samie, veľa aj pomreli mladie“ (Lišov KRU, c. d., s. 158). – „Moja švagriná zomrela mladá. Mala už dieťa, a bola by mala aj druhé, ale nejako svokra chcela, aby si ho dala preč, a na to zomrela“ (Šalov LVI, tamže). Historička J. Bátovská (Štifilová, 2015) rovnako dokumentuje takéto praktiky z lokalít na južnom Slovensku, najmä v regiónoch Tekova, Hontu, Novohradu a Gemera-Malohontu, kde sa bez ohľadu na národnosť imperatívne uplatňoval jednodetný systém smerom k zúženej reprodukcii: „Na to, aby nevesta nemala viac ako jedno dieťa, dohliadali hlavne svokry... Keď svokra Idinej starej matky zistila, že nevesta čaká druhé dieťa, položila vraj ruku na brucho nevesty a rázne povedala: Nem!“ (Starý Hrádok, okr. Levice). Ak žena z prevažne homogénnych evanjelických obcí tejto oblasti mala viac detí, vyslúžila si výsmech celej dediny: „Rodiš ako Cigaňa!“ (Štifilová, 2015). Naproti tomu napr. rodiny z evanjelických ostrovov v okolí Nitry (obce Dolné a Horné Krškany, Párovce, Svätoplukovo, Dežerice, Nitra-Čineš) uplatňovali viacdetný reprodukčný systém. V rozprávaní pa-

mätníka z Nových Sadov v okr. Nitra, narodeného pred r. 1940, sme zaznamenali svedectvo, že tieto (evanjelické) rodiny mali veľa detí, „aby ich katolíci neprebili“. Podľa M. Botikovej nebolo v minulosti zriedkavým javom, že najmä z ekonomických a sociálnych dôvodov uzatvárali mladé vdovy alebo vdovci druhé manželstvo už po dvoch mesiacoch po úmrtí partnera, a tak sobášom získali, resp. vyvydali alebo vyženili deti, o ktoré sa mnohí otčimovia alebo macochy statočne starali bez uprednostňovania vlastných či spoločných detí. O príkladnom vzťahu nevlastnej matky k pastorkyni svedčí výpoveď ženičky, narodenej r. 1870, z oravskej dediny Lokca: *Nuž veru, dievka moja, aňi jeden s'ě toľo ňeskúsilí, čuo já... Mamička mi zomrela, keť som mala poldruhú roka. Mala som dve macochi za maťere, aľe dobre boli. No ved' boli maťere, Paňe Bože ím tam hriechi otpusť a ňedaj podaromňici spomnúť!* (Habovštiak, 1983, s. 108). V súčasnej slovenskej rodine 21. storočia vznikajú podobné vzťahy nevlastných rodičov a nepokrvných detí oveľa častejšie ako v minulosti, ale dôvodom je predovšetkým zvýšená rozvodovosť či odlúčené spoluzitie manželských partnerov a uzatváranie nových manželstiev a partnerstiev, kde sú prítomné deti z predchádzajúcich vzťahov.

Na označenie nepokrvných detí je v súčasnej slovenčine najpoužívanejšie dvojslovné pomenovanie *nevlastné dieťa*, *nevlastný syn*, *nevlastná dcéra*, pričom výrazom *pastorok*, *pastorkyňa* sa pripisuje zastaranosť a expresivita.

Na základe dotazníkového materiálu z výskumu pre lexikálny zväzok ASJ bola skoncipovaná rukopisná mapa č. 979 – macocha. V kartografickom spracovaní jazykových javov na mape, ale aj v kartotéke slovenského materiálu pre Slovanský jazykový atlas v JÚLEŠ SAV sa ukazuje, že v slovenských nárečiach je význam „nevlastná matka, macocha“ diferencovaný lexikálne len v minimálnej miere, preto sa takéto zobrazenie javu do knižného vydania 4. zväzku ASJ nezaradilo. Na celom území Slovenska je homogénne zastúpená lexéma *macocha* a výraz *macochiňa* ako lexikálna jednotlivosť v severošarišských nárečiach (Buffa, 2004) s rozličnými hláskovými podobami (*macecha*, *macoha*, *mačoha*, *mačocha*, *mačucha*), ovplyvnenými na východe Slovenska kontaktom s rusínčinou, resp. ukrajinským jazykom. V SSN sa v hesle *macocha* dokladá význam „nevlastná matka“ výberovo takýmito nárečovými výpoveďami: *A tá macocha veľmo zľe zachod'ila s tou pastorkiňou* (Devičie KRU). – *Dakodi je macocha lepšš ako vlastná mat*

(Rochovce ROŽ). – *A tá jeho macecha mieua céru* (Jablonové MAL). – *Ta ľem sa pri macošě, bidňeta!* (Dlhá Lúka BAR).

V ojedinelých prípadoch tejto jednoslovnej lexéme konkuruje dvojslovné spojenie *ňevlastní mama* (Moravský Svätý Ján MAL), *nevlastná manka* (Bohunice PB), *ňevlastná mač* (Klokočov ČAD). V Nižnej Boci (o. Liptovský Mikuláš) je zdokumentované metaforické označenie macochy ako *psia knocha*. Rôznorodejšia je jazyková situácia v slovenských nárečiach v Maďarsku, ktorú kartograficky interpretuje Atlas slovenských nárečí v Maďarsku (ďalej ASNM). Najrozšírenejšiu lexému *macocha* (*macoha*, *macohã*, *mačoha*) dopĺňa synonymum *macochárka* s rovnakým domácim koreňom slova. V skúmaných sklárskych obciach v Hevešskej župe sa popri lexéme *macocha* s negatívnym štylistickým odtienkom používajú štylisticky neutrálne dvojslovné pomenovania *moštoha matka*, *muštoha mama*, pričom domáce femininum rozširuje v lexikalizovanom spojení nesklonný prívlastok prevzatý a adaptovaný z maďarčiny (maď. *mostoha-anya*). Ako jednotlivosti vystupujú na jazykovej mape v Maďarsku dvojslovné synonymá *neslatká mama*, *druhá mať*, *druhá mama*, ktoré sa na území Slovenska výskumom pre Atlas slovenských nárečí nezachytili a nie sú spracované ani v heslách *mama* či *mať* v SSN. Pri lexikalizovanom pomenovaní *neslatká matka* ide o protiklad ku kalku z maďarčiny *édesanya* (vlastná matka, doslovne sladká matka; ASNM, s. 67).

Pri téme nevlastných rodičov by sme mohli načrieť aj do rozprávkovej truhlice, kde sa to v príbehoch o sirotách hmýri postavami mrchavých druhých matí, ktoré sú k osvojeným polosiotám kruté, nežičlivé, a aby sa dostali ku kráľovskému majetku či k bohatstvu, neváhajú zničiť pastorkyňu zo sveta: „Bol raz jeden chudobný horár a mal dve *deti*. Staršie dievčatko, mladšieho chlapčeka. Keďže im *mať* umrela, doviedol si, neborák, do domu *cudziu ženu*. Ej, či si len chúďatá vytrpeli pri *mrchavej macoche*. Nikdy im pekného slova nepovedala, boliestku nepofúkala. Vždy bolo na ne len zle-nedobre“ (rozprávka Braček jelenček).

V šarišských nárečiach (Buffa, 2004) je známy frazeologizmus *Matka da*, *macocha še pita*, čo potvrdzuje nežičlivé, neprajné správanie voči nevlastnému dieťaťu. Ak sa niekto nielen v Šariši pýta: *Ta či ja od macochi?!*, určite cíti nejaké príkorie alebo nemá rovnaké práva ako ostatní. Neláskavý,

necitlivý prístup macochy k pastorkom, jej zlobu zvyrazňujú varianty mených frazém *macocha – čertova socha*, *macocha – psia knocha*.

Pre nevlastného otca používa spisovná slovenčina aj výraz *otčim*, ktorý sa pomaly zaraďuje do zastarávajúcej vrstvy slovnej zásoby, mladšia generácia túto lexému takmer nepozná. Frekventovaná je však v textoch administratívno-právneho charakteru. Situáciu v slovenských nárečiach predstavuje opäť rukopisná mapa č. 978 – *otčim*, spracovaná na základe dotazníkových údajov pre ASJ IV najmä zo 70. rokov 20. storočia. Celoslovensky rozšírené apelatívum *otčim* je zaznamenané v mnohých fonetických tvaroch (*očim*, *ojčim*, *oččim*, *ošim*, *ošin*, *vitčim*, *vučim*, *ojcyn*, *ojcym*, *voitčim*, *utčim*). Nie všetky z uvedených hláskoslovných variantov patria do systému slovenských nárečí. V okrajových častiach severného a východného Slovenska sú zachytené goralské, resp. poľské, a rusínske, resp. ukrajinské nárečové podoby. V SSN sa spracúvajú len slovenské nárečové varianty: *Samovi je len očim, ale sa veru riadne oňho stará* (Pukanec LVI). – *Dakodi ošim je lepší ag vlasní otec* (Ploské REV). – *Zuza mala tiež očima, ale tag bi jej ňebón aňi vlasní hlad'ev jak tento* (Lapáš NIT). – *Ked očim umar, ta madz zostali* (Kendice PRE). V období zaznamenávania údajov pre ASJ IV patrilo lexikalizované spojenie *nevlastný otec*, *nevlastný tato*, *nevlastný tatko* len k sporadickým na Slovensku, napr. *nevlastní tato* (Dolné Otrokovce TRN), *nevlastní tatko* (Bohunice PB), *nehuastni o'ec* (Terchová ŽIL), *nevlasní otíc* (Lukáčovce HLO), *ňevlasňi o'ec* (Tisovec RS) ap. V dnešnej jazykovej praxi je však iná situácia vo frekvencii výskytu tohto dvojslovného termínu. Dotazníkový výskum pre ASJ zachytil v nárečiach na označenie *otčima* ojedinelé dvojslovné termíny, napr. *druhí o'ec* (Lomná NÁM), *žimni o'ec* (Daklovce SNV). V SSN sa však tieto synonymá v hesle *otec* nezaznamenali.

Nemenej zaujímavé nárečové apelatíva *macošiar* (Dolná Tižina ŽIL), *macoch* (Dubovany PIE), *macochár* (Muránska Zdychava REV), *macochér* (Chyžné ROŽ) vo význame „nevlastný otec, otčim“ sú zdokumentované výskumom pre lexikálny zväzok ASJ. V SSN sa substantíva *macošiar* ani *macoch* – s rovnakým koreňom slova ako feminínum *macocha* – v tomto význame nespracúva. Bohatšie sú zastúpené nárečové synonymá označujúce nevlastného otca, *otčima* v slovnej zásobe slovenských dialektov v Maďarsku, ktoré sa kartograficky spracúvajú v ASNM. Ako maskulína sú predstavené rovnoznačné výrazy *macocha*, *macoha*, *mačoh*, *macochár*, *očim*, *očím*,

očin. V Hevešskej župe majú svoje areálové rozšírenie dvojslovné pomenovania *muštoha tato*, *moštoha otec*, *moštoha ocec*, *moštoha tato* aj lexéma *muštoha*. Ojedinele sa v slovenských nárečiach v Maďarsku vyskytujú aj lexikalizované spojenia *nevlastní otec*, *druhí otec*, *druhí apo*, *neslatkí tato* (protiklad doslovne k *sladký otec*, maď. *édesapa*), ktoré sa v skúmaných matranských lokalitách používajú synonymne popri uvedených jednoslovných alebo dvojslovných termínoch. Na viacerých miestach sa nerozlišuje pojem *nevlastný otec*, *nevlastná matka* a na obidve pomenovania sa používa rovnaký výraz (p. ASNM, s. 67).

Na záver si zrekapitulujme ešte antroponymá vyskytujúce sa na Slovensku, úzko súvisiace s tematickou skupinou priezvisk utvorených z pomenovaní rodinných a príbuzenských vzťahov, ktoré sú predmetom našej analýzy. Niektoré z priezvisk sme už bližšie predstavili v rubrike Zo studnice rodnej reči v Kultúre slova (Balleková, 2018). Ich areálovú a kvantitatívnu distribúciu sme okrem literatúry zisťovali na portáli <http://slovníky.juls.savba.sk> podľa Databázy vlastných mien (Ďurčo a kol., 1998). V už ustálenom zápise priezvisk sa odráža ich hlásková variantnosť (obyčajne podmienená zemepisným výskytom nárečového apelatíva), ale aj grafická rôznorodosť: *Vdovec*, *Vdovcová*, *Vdoviak*, *Vdovják*, *Dovčiak*, *Gdovec*, *Gdovcová*, *Dovica*, *Dovičín*, *Dovičín*, *Vdovin*, *Vdovinová*, *Gdovin*, *Gdovín*, dvojčlenné priezviská *Gdovin Hudák*, *Gdovin Kyjak*, *Gdovinová Kijaková*, *Gdovinová Kyjakov*, *Gdovin Paľušek*, *Gdovín-Paluško*, *Gdovin-Paľuško*, *Gdovin-Rovenský*, *Gdovin-Tomáš*, *Macošiar*, *Macošiarová*, *Macošíne*, *Macošincová* a pod.

SKRATKY NÁZVOV OKRESOV

BAR – Bardejov, BB – Banská Bystrica, BYT – Bytča, ČAD – Čadca, DK – Dolný Kubín, HLO – Hlohovec, KRU – Krupina, LM – Liptovský Mikuláš, LUČ – Lučenec, LVI – Levice, MAL – Malacky, NÁM – Námestovo, NB – Nová Baňa, NIT – Nitra, PB – Považská Bystrica, PDZ – Prievidza, PIE – Piešťany, PRE – Prešov, REV – Revúca, ROŽ – Rožňava, RS – Rimavská Sobota, SAB – Sabinov, SNV – Spišská Nová Ves, SOB – Sobrance, TOP – Topoľčany, TRB – Trebišov, TRČ – Trenčín, TRN – Trnava, ŽIL – Žilina.

LITERATÚRA

Archív dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV (rukopisné mapy a dotazníkový materiál pre Atlas slovenského jazyka).

BALLEKOVÁ, Katarína: Pomôcť prídu Sirota, Riman, Chovanec aj Pastorok, Macošiar a Vdovin pôjdu do kúta. In: *Kultúra slova*, 2018, roč. 52, č. 3, s. 165 – 171.

BOTÍKOVÁ, Marta – ŠVECOVÁ, Soňa – JAKUBÍKOVÁ, Kornélia: *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava: Veda 1997.

BUFFA, Ferdinand: *Slovník šarišských nářečí*. Prešov: Náuka 2004. 350 s. ISBN 80-89038-33-6.

ĎURČO, Peter a kol.: *Databáza vlastných mien a názvov lokalít na Slovensku z r. 1998*. Cit. prostredníctvom <http://slovniky.juls.savba.sk>.

FERKO, Vladimír – FERKO, Andrej: *Ako divé husi*. Román o pamäti. Banská Bystrica: Slovenský spisovateľ 1994.

FÜGEDI, Erik – GREGOR, Ferenc – KIRÁLY, Péter: *Atlas slovenských nářečí v Maďarsku*. Budapešť 1993. (ASNM)

HABOVŠTIAK, Anton: *Atlas slovenského jazyka*. 4. Lexika. Mapy. Bratislava: Veda 1986.

HABOVŠTIAK, Anton: *Oravci o svojej minulosti*. Martin: Osveta 1983.

Kartotéka slovenského materiálu pre Slovenský jazykový atlas v JÚLEŠ SAV.

Kartotéka Slovníka slovenských nářečí v JÚLEŠ SAV.

SIGMUNDOVÁ, Marta: *K otázke tradície systému jedného dieťaťa v rodine*. In: *Slovenský národopis*, 1983, roč. 31, č. 3 – 4, s. 561 – 568.

SIGMUNDOVÁ, Marta: *vlastný výskumný materiál z obce Lišov*, 1981.

Slovník slovenských nářečí. 1., 2. zv. Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994, 2006.

Štifilová, Alena: *Viac ako jedno dieťa? V minulosti hanba*. Cit.: <https://zena.sme.sk/c/7999744/viac-ako-jedno-diet-a-v-minulosti-hanba.html#ixzz5hUVJJNSo> (zo dňa 12. 9. 2015).

ROZLIČNOSTI

Vernisáž – finisáž, dernisáž

Pred časom sme v Kultúre slova (2006, č. 4, s. 240 – 241) písali o novom slove *derniera*, ktoré sa ustáľilo v divadelníctve ako náprotivok slova *premiéra*, prekročilo oblasť divadelného umenia a začalo sa používať aj v iných oblastiach, najmä vo výtvarnom umení, kde sa ním označuje posledný deň prezentácie výstavy spojený so slávnostným zakončením. Konštatovali sme, že na rozdiel od divadla vo výtvarnom umení sa slovo *derniera* nepoužíva ako opak slova *premiéra*, jeho opozitom je slovo *vernissáž* alebo *slávnostné otvorenie výstavy*. V súčasnosti registrujeme, že analógiou so slovom *vernissáž* sa na pomenovanie slávnostného zakončenia výstavy začalo používať nové slovo *finisáž*: *Na finisáži sa očakáva aj osobná účasť autora. – Po finisáži výstavného projektu budú neóny umiestnené vo verejnom priestore. – Na záver – finisáž výstavy bude verejnosti predstavený katalóg s krátkou históriou ateliéru a profilmí všetkých vystavujúcich umelcov... – Výstavu roka v SNG ukončia filmami a finisážou s hudbou a cenami. – Postupne, počas trvania výstavy až do finisáže budú autori formovať finálnu podobu expozície.*

Slovo *finisáž* tak ako výraz *vernissáž* pochádza z francúzštiny, jeho cesta do nášho jazyka sa však nedá presne opísať. Francúzske slovo *finissage* má význam „konečná úprava; dokončenie“ (od slovesa *finir* „skončiť, zakončiť, dokončiť“). O slove *finissage* vo význame „zakončenie výstavy“ sa môžeme v anglickej verzii Wikipédie (heslo *Vernissage*) dozvedieť, že vo francúzštine sa v tomto význame nepoužíva, v angličtine iba zriedka popri častejšom výraze *finishing*, no zaužívalo sa v nemčine. V dostupných slovníkoch slovo *finissage* nie je spracované, nájdeme ho však v internetovej verzii slovníka Duden v nemeckej pravopisnej podobe *Finissage* s výkladom „udalosť, ktorá zakončuje umeleckú výstavu, zavretie galérie ap.“.

Finisáž výstavy podobne ako vernissáž má slávnostný charakter, býva spojená s účasťou vystavujúcich výtvarníkov, kurátora a s programom,

najmä s hudobným sprievodom, niekedy aj s komentovanou prehliadkou. Medzi citáciami so slovom *finisáž* sme našli aj niekoľko dokladov s prívlastkom *záverečná*: *Najdlhšie trvajúca výstava 23. ročníka festivalu Mesiac fotografie v Bratislave... sa skončí dnes záverečnou finisážou. – Ako prví si ich mohli okrem ďalších vytvorených prác prezrieť účastníci záverečnej finisáže v zámočkej galérii.* Podotýkame, že z významového hľadiska je prívlastok *záverečná* pri slove *finisáž* nadbytočný.

Slovo *finisáž* však nie je jediným novým slovom pomenúvajúcim ukončenie výstavy. Na základe slov *derniera* a *vernisáž* vznikol ďalší neologizmus *dernisáž*. Ten sa hojne vyskytuje od 90. rokov minulého storočia v českom jazyku, v slovenských zdrojoch je zriedkavý. Na ukážku uvedieme niekoľko dokladov: *Výstava je navyše neobvyklá tým, že okrem slávnostného otvorenia, vernisáže, bude mať aj slávnostné zakončenie, teda takzvanú dernisáž alebo finisáž v podobe happeningu s divadelníkmi, žiakmi a s pedagogičkami zo Základnej školy na Triede SNP 20. – Slávnostné ukončenie výstavy (dernisáž) je naplánované na 5. septembra a predchádzať mu bude komentovaná prehliadka pre verejnosť. – Pozývame Vás na lektorský výklad pri príležitosti dernisáže výstavy Milan Paštéka: Legenda slovenského maliarstva. – Dernisáž v Ponitrianskom múzeu ukončí v prvý júnový deň výstavu Čaro umeleckého drotárstva.*

Slávnostné zakončenie výstavy sa vo výtvarnom umení, vo výstavníckej praxi v súčasnosti pomenúva tromi výrazmi: najčastejší je *finisáž*, ďalej *derniera* a zriedkavejšie *dernisáž*. Slová *finisáž* a *dernisáž* sa zaradili medzi ženské podstatné mená pochádzajúce z francúzštiny so zdomácneným zakončením *-áž* (fr. *-age*), napr. *garáž*, *štafáž*, *metráž*, *guráž*, *vitraž*, *koláž*, *bandáž*, *ekvipáž*, *etáž* a mnohé iné. Lexikograficky je zachytené slovo *derniera* (Veľký slovník cudzích slov, 2000; Slovník cudzích slov, 2005; Slovník súčasného slovenského jazyka, 2006) a slovo *finisáž* (Veľký slovník cudzích slov, 2000).

Silvia Duchková

SPRÁVY A POSUDKY

Pomenúvanie ako odraz komunikačných potrieb

Začiatkom decembra minulého roka sa v Bratislave konalo slávnostné medzinárodné kolokvium venované významnej slovenskej jazykovedkyni PhDr. Kláre Buzássyovej, CSc., pri príležitosti jej životného jubilea. Atmosféra príznačná pre jej prácu, prostredie i spôsob, akým komunikovala s ľuďmi počas svojej dlhej vedeckej kariéry, sprevádzala aj toto podujatie. Nieslo sa v duchu vyjadrujúcom *etos – erudovanosť, tvorivosť, otvorenosť a srdečnosť*. Prednesené príspevky poukazovali na dynamické tendencie v jazyku, boli výrazom zmien v jazyku, v jazykovom ponímaní a stvárňovaní sveta. Predstavovali pestrú mozaiku javov súčasného jazyka a boli výberom široko orientovaného záujmu a práce našich i zahraničných odborníkov, počnúc teoretickým rámcom, skúmaním samotnej podstaty jazyka a prenosu jazykového kódu a jeho interpretácie až po pragmaticky orientované výskumy a výstupy.

Na úvod sa prítomným prihovorila riaditeľka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied (ďalej JÚLŠ SAV) Gabriela Múcsková. Jej slová boli vyjadrením uznania a úprimného poďakovania za jubilantkin cenný vklad do jazykovedného bádania a zároveň pripomenutím vzácnnej charizmy, ktorou Klára Buzássyová obohacovala svojich spolupracovníkov. Ďalšie poďakovania zazneli aj v prejave Miroslava Morovicsa, podpredsedu Slovenskej akadémie vied, ktorý vyzdvihol zásluhy, prínos a najmä dôležitú schopnosť autorky i hlavnej vedeckej redaktorky prvých dvoch zväzkov Slovníka súčasného slovenského jazyka „presne analyzovať, usúvzťažniť a konceptualizovať odhalené fakty opisovaných výsekov jazykovej reality“. Po slovách pracovníčky Ministerstva školstva Slovenskej republiky Oľgy Škorecovej sa prítomným prihovoril Pavol Šajgalík, predseda Slovenskej akadémie vied, ktorý odovzdal Kláre Buzássyovej ocenenie za celoživotné dielo a prínos v oblasti vedeckého výskumu – Medailu SAV za

podporu vedy. Poďakovaním autorského kolektívu Slovníka súčasného slovenského jazyka a pracovníkov oddelenia súčasnej lexikológie a lexikografie jubilantke bolo i vydanie jej najvýznamnejších lingvistických prác z obdobia rokov 1961 – 2018 v podobe dvojzväzkovej publikácie pod názvom *Ako sa rodia a žijú slová. Výber z diela Kláry Buzássyovej*.

Nasledoval program dopoludňajšieho bloku. „Malý“ syntetický exkurz do teoretického rámca a vývoja jazykovedného myslenia a bádania ako celku z obdobia spred sto rokov až po súčasnosť prezentovala Alexandra Jarošová z JÚLŠ SAV v príspevku *Pohľad na pomenovanie cez prizmu teoretických rámcov a slovníkového hesla*. Hladko a elegantne načrtla nielen krásy jazykovedného myslenia, ale aj jeho úskalía. V rámci najdôležitejších vedeckých paradigiem, akými sú funkčný štrukturalizmus (pražská škola) a kognitivismus, prechádzajúc od klasickej až po modernej lexikografickej teórie a prístupy zohľadňujúce v súčasnosti najmä tzv. používateľské hľadisko (a teda utilitárnosť slovníkov) a tvorbu elektronických databáz, autorka priblížila náhľady na tvorbu moderných slovníkov. Prechádzala cez problematiku chápania a „uchopovania“ významu ako primárnej zložky a vnútornej podstaty pomenovania (slova, slovného spojenia) v systéme jazyka, v derivačnom procese i v reálnej komunikácii. Poukázala na to, čo všetko môže ovplyvniť slovotvorný proces, a napokon ozrejnila, akým spôsobom zužitkúva túto širokú poznatkovú bázu súčasný moderný lexikograf pri svojej práci, t. j. pri tvorbe slovníkových hesiel. Vo výklade bol majstrovsky zachytený i vývin lingvistického smerovania Kláry Buzássyovej od vnímavého a inovatívneho funkčnoštrukturalistického prístupu v koncepte jej práce o deverbatívach až po zrelú vedeckú koncepciu Slovníka súčasného slovenského jazyka.

Nasledujúci rečník Juraj Dolník z JÚLŠ SAV predstavil jazyk ako fenomén vnímaný, odhaľovaný a sprostredkovaný na základe procesu imitácie a schopnosti jedinca používať abstrakciu a imagináciu. Pozornosť prítomných upriamil na princíp používania jazyka cez zamýšľanie sa nad tým, ako prebieha rečový akt v rámci komunikácie. Ľudská schopnosť hovoriť plynuť a gramaticky správne, používať vhodné slová, resp. patričné slovné tvary, prirodzene tvoriť slovné spojenia a vetné celky bola pozorovaná i medzi mentálne postihnutými. Ako usudzuje autor, ide o bezznalostnú jazykovú dispozíciu. Používanie jazyka v správnych formách a bezchybné dešifrova-

nie významovej stránky slov je možné vďaka ich osvojeniu si prostredníctvom imitácie v procese vývinu reči dieťaťa.

Ďalej odzneli príspevky zahraničných hostí: Zinajida Andrejevna Charytončyk z Minska reprezentovala Minskú štátnu lingvistickú univerzitu príspevkom *Асимметрия членов градуальных рядов в русском языке: семантика, деривация, сочетаемость* a na príkladoch adjektívnych slovných spojení predostrela problematiku derivačných obmedzení, významových špecifik a spracovania lexikálnych jednotiek v postupných paradigmatických radoch typu *hlboký – nehlboký – plytký, široký – nešíroký – úzky; veľký – nevelký – malý* s poukazom na nezameniteľnosť týchto slov v určitých konkrétnych slovných spojeniach vzhľadom na ich typickú spájateľnosť. Krystyna Kleszczowa zo Sliezskej univerzity v Katoviciach demonštrovala priam dialektický výklad v úsilí presvedčivo a živo informovať o procese v jazyku síce prirodzenom, no nepredvídateľnom, o stochastickom „správaní sa jazyka“ pri výbere spôsobov a prostriedkov v procese slovotvorby.

Prítomných zaujal príspevok Adriany Ferenčíkovej z JÚEŠ SAV s názvom *Motivácia a slovotvorná štruktúra pomenovania slnečnica v slovanských jazykoch o zmenách pomenovania slnečnice, tejto kultúrnej rastliny, ktorá nie je pôvodnou súčasťou našej flóry. V minulosti jej názov v slovenčine varioval medzi podobou slnečník v mužskom rode a slnečnica v ženskom rode, v niektorých slovenských nárečiach podoba slnečník pretrvala dodnes. V ostatných slovanských jazykoch (aj v ich nárečových varietách) sú názvy tejto rastliny motivované často pohybom, ktorý slnečnica vykonáva, polohou a pod., v niektorých jazykoch tento názov vznikol kalkovaním pomenovania girasole z taliančiny.*

V popoludňajšom bloku Jana Hoffmanová z Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky v Prahe (ďalej ÚPJČ AV ČR) prezentovala výstup zo svojho výskumu s názvom *Termíny – profesionalizmy – slangizmy a jejich podíl v stylu on-line sportovních reportáží*, v ktorom na prejavoch športových komentátorov a žurnalistov ukázala pestrú paletu výrazov, neologizmov, profesionalizmov, slangizmov a termínov používaných v rámci športovej lexiky. Hovorila o nových slovotvorných postupoch, hybridizácii žánrov a žánrových foriem v športovej publicistike a upriamila pozornosť aj na posuny a zmeny v štylistickom hodnotení už známych pomenovaní.

Nasledovalo vystúpenie Oldřicha Uličného z Katedry českého jazyka a literatúry Technickej univerzity v Liberci s príspevkom *Posesivní genitiv redivivus*, v ktorom poukázal na zmenu slovosledu slovných spojení vyjadrujúcich vlastnícky vzťah, vlastníctvo, vlastníenie alebo prináležitosť (napr. pri označení vzťahu medzi osobami). Analyzoval niekoľko typov adnominálneho genitívu v českom jazyku, napr. *knihy Aloise Jiráska*, v ktorom naznačil obligatórnosť jednotlivých zložiek (t. j. mena i priezviska) pri takomto vyjadrovaní v rámci hovorených či písaných prejavov vzhľadom na jazykovú korektnosť i etiketu a zdvorilosť. Ďalej vyčlenil typ, ktorý vznikol zmenou konštrukcie s pôvodným posesívnym adjektívom *Klárčina maminka* na podobu *maminka Kláry* a inverziou slovosledu na *Kláry maminka*. Ide však už o vyjadrovanie majúce príznak expresívnosti a charakter neformálnosti, podobne ako v prípade spojení *našeho suseda zahrádka* alebo *mého pradědečka bratr*.

Anna Rácová z Ústavu orientalistiky SAV podrobne a pútavo predostrela problematiku prekladu a spracovania administratívno-právnych výrazov súčasnej rómčiny v *Slovensko-rómskom terminologickom slovníku* z roku 2012. Terminologický slovník, vychádzajúci aj z dvoch jestvujúcich prekladových slovensko-rómskych a rómsko-slovenských slovníkov, prináša jednoslovné i viacslovné terminologické výrazy, čiže najfrekvencovanejšie slová, slovné spojenia a frázy používané v oblasti spoločensko-ekonomického styku, štátnej správy a miestnej samosprávy či verejnej správy. Na vzorke slov z uvedeného slovníka ozrejmila problematickosť nevhodného prekladu a nepostačujúceho výkladu niektorých rómskych slov či ekvivalentov termínov pri preklade zo slovenčiny do súčasnej rómčiny, ktoré nevystihujú presne podstatu označovaného pojmu, a preto môžu spôsobiť isté nejasnosti či komunikačný šum.

S príspevkom *Klára Buzássyová v kontexte sémantizácie slovenskej lexiky cudzincom* vystúpila Jana Pekarovičová, riaditeľka Studia Academica Slovaca, z Filozofickej fakulty UK. Príspevok bol spomienkou na roky prednáškovej a publikačnej činnosti Kláry Buzássyovej v rámci Letnej školy slovenského jazyka a kultúry, pôsobiacej už dlhé desaťročia v oblasti vzdelávania cudzincov v oblasti slovakistiky.

V záverečnom, treťom bloku sa vystupujúci venovali rôznym aspektom lexikografickej techniky. Pavla Kochová z ÚPJČ AV ČR v Prahe priblížila otázku spracovania adjektív, ktorú prezentovala pod názvom *Ke vztahu potenciálneho a lexikálneho významu v lexikografickom popise desubstantívnych vzťahových adjektív*. Na príklade lexikografického opisu desubstantívnych adjektív odvodených od názvov rastlín, napr. *brusinkový, bukový, broskvový* ukázala typickú spájateľnosť adjektív s konkrétnymi substantívami, ktoré sú indikátorom významovej štruktúry tejto skupiny adjektív. V prezentácii priblížila, ako vyzerá významová štruktúra charakteristická pre tento typ adjektív.

Zdeňka Opavská z ÚPJČ AV ČR v Prahe otvorila problematiku viacslovných jednotiek (neterminologických slovných spojení, terminologických názvov, frazém a pod.), ako vznikajú v rámci nominačného procesu, a zaoberala sa spôsobom ich vyčleňovania v lexikografickom opise v novom Akademickom slovníku súčasnej češtiny vznikajúcom od roku 2012.

Prešovskú univerzitu reprezentovali s pragmaticky orientovanými príspevkami dvaja závereční rečníci. Ľudmila Liptáková s príspevkom *Slovotvorná motivácia v jazykovom vývine dieťaťa* sa na základe vlastných empirických výskumov zamerala na slovotvorné procesy a štruktúry, štádiá kognitívneho a jazykového vývinu dieťaťa a jazykové kompetencie dieťaťa v procese osvojovania si jazyka. Záverečnou bodkou za odbornou časťou kolokvia bol príspevok Martina Ološtiaka *Jazyk a lexikálna zásoba ako odraz potrieb človeka a ľudskej spoločnosti*, ktorý mal ambíciu vyjadriť celú šírku i hĺbku slovotvorných možností vyplývajúcu z invencie jazyka pri pomenovaní reálií a javov okolitého sveta vzhľadom na praktickú potrebu konkrétneho účastníka komunikácie.

Podujatie bolo krásnym a dôstojným vyjadrením vďaka domácich i zahraničných kolegov a vzdaním holdu Kláre Buzássyovej, jednej z najväčších lingvistických osobností súčasnosti.

Jana Končalová

Manuál k Slovenskému národnému korpusu

[ŠIMKOVÁ, Mária – GAJDOŠOVÁ, Katarína – KMEŤOVÁ, Beáta – DEBNÁR, Marek: Slovenský národný korpus. Texty, anotácie, vyhľadávania. Bratislava 2017. 168 s.]

Publikácia *Slovenský národný korpus. Texty, anotácie, vyhľadávania* je výstupom dlhoročnej vedeckej a odbornej činnosti pracovníkov oddelenia Slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied (ďalej SNK JÚLŠ SAV). Dielo na jednej strane reflektuje celkovú organizáciu pravidelne realizovaných seminárov orientovaných na používanie Slovenského národného korpusu ako moderného nástroja na skúmanie a uchovávanie slovenčiny, ktoré odborne vedie Katarína Gajdošová, na druhej strane zapracúva aj podnety a impulzy získané počas týchto stretnutí od jeho (perspektívnych) používateľov. Ambíciou autorov bolo vytvoriť knižný manuál, sprievodný materiál či návod na prácu s elektronicky zaznamenanými slovenskými textami (hoci nie výlučne s nimi, keďže súčasťou SNK je aj cudzojazyčná časť paralelných dvojazyčných korpusov).

Venujúc pozornosť autorskému kolektívu monografie si nemožno nevšimnúť výraznú publikačnú aktivitu oddelenia SNK JÚLŠ SAV, ktoré v posledných dvoch rokoch okrem tejto práce pripravilo *Frekvenčný slovník hovorenej slovenčiny na báze Slovenského národného korpusu* (2018), *Slovník kolokácií prídavných mien v slovenčine* (2017), *Frekvenčný slovník slovenčiny na báze Slovenského národného korpusu* (2017) a druhé vydanie diela *Slovník slovných spojení. Podstatné mená* (2017). Publikácia vznikla v rámci projektu *Budovanie Slovenského národného korpusu a elektronizácia jazykovedného výskumu na Slovensku* a jej recenzentkami boli Jana Kesselová z Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove a Michaela Mošat'ová z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

Kniha už na prvý pohľad budí dojem návodu či učebnice. To je nepochybne podmienené aj hravým vizuálom obálky a farebnosťou funkčne využívaných obrazových a grafických príloh začlenených najmä do jej druhej časti. Celkovú organizáciu a kompozíciu diela, ktoré zahŕňa osem samostatných kapitol od prvej kapitoly *Úvod* po poslednú kapitolu *Literatúra a zdroje* ako štandardných rámcových zložiek textov tohto typu, charakterizuje lo-

gickosť, prehľadnosť a smerovanie od abstraktnosti ku konkrétnosti. Oceniť treba najmä evidentné úsilie hlavnej redaktorky Márie Šimkovej vytvoriť komplexné, hĺbkovo aj povrchovo súdržné monografické dielo so zámerom uspokojiť potrebu „súhrnného prehľadu o Slovenskom národnom korpuse a možnostiach využitia elektronických zdrojov vytvorených pre slovenčinu“ (s. 11), nie iba kompilát štýlovo a obsahovo nesúrodých príspevkov samostatne tvoriacich autorov. Informácie o autorstve jednotlivých kapitol sú čitateľovi k dispozícii, no až ako súčasť vnútorného grafického členenia publikácie. Konštatujeme však, že nie vždy sa podarilo tento zámer dodržať dôsledne. Na viacerých miestach totiž pozorujeme opakovanie istých informácií (definovanie niektorých termínov, príčiny (ne)verejného prístupu k niektorým zdrojom, náročnosť štýlovo-žánrového zaradenia niektorých textov a pod.). Ak však zoberieme do úvahy predpoklad, že tento „návod“ nie je primárne určený na lineárne čítanie od začiatku do konca, opakovanie, resp. zdôrazňovanie niektorých pasáží môže byť výhodou a ústretovým krokom smerom k čitateľovi.

Prioritnými adresátmi knižného diela sú súčasní aj budúci používatelia textových a jazykových zdrojov SNK (s. 11). V úvodnej kapitole o tom informuje hlavná editorka, ktorá ďalej prezentuje dôvody budovania korpusu a možnosti jeho využívania nielen v lingvistiky, ale aj v súbežných vedných disciplínach, krátko načrtáva históriu korpusu a vo vzťahu k špecifikám SNK v porovnaní s korpusmi iných národov odôvodňuje opodstatnenosť vzniku publikácie.

Aj druhú kapitolu *Spôsoby tvorby, štruktúra a sprístupňovanie textových a jazykových zdrojov SNK* pripravila hlavná redaktorka a zároveň zodpovedná riešiteľka projektu, v rámci ktorého kniha vznikla. M. Šimková je preto zrejme tou najpovolanejšou vedeckou osobnosťou, ktorá by mala vysvetľovať základné princípy fungovania korpusu, charakterizovať špecifiká jednotlivých typov korpusov a podkorpusov, vysvetľovať náročný proces ich tvorby a ozrejmovať, aké sú zdroje sprístupnených textov a akými spôsobmi sa tieto texty získavajú.

Tretia kapitola je tematicky venovaná bibliografickej a štýlovo-žánrovej anotácii dokumentov a textov v SNK. Marek Debnár a Beáta Kmet'ová sa v jej úvode dotýkajú otázky reprezentatívnosti a vyváženosti korpusov, pričom zdôrazňujú teoretické východisko, že „text sám je nositeľom určitej

intencie, teda vzniká s určitým zámerom a je nositeľom tohto zámeru“ (s. 35). Dôsledne poukazujú na rozdiel medzi štylistickou a korpusovolingvistickou klasifikáciou jazykových štýlov a podrobne opisujú, aké informácie má spracovateľ o konkrétnom texte či dokumente k dispozícii a aké informácie sú vo výsledku viditeľné pre používateľa SNK.

Vo štvrtej kapitole, zameranej na objasnenie lematizácie a morfologickej anotácie textových jednotiek v SNK, autorka M. Šimková oboznamuje čitateľa so základnými termínmi korpusovej lingvistiky (napr. *token*, *lema*, *tag*), predstavuje sa mu systém morfologických kategórií a značiek uplatňovaných v SNK, pričom sa jasne deklaruje opora o platné kodifikačné príručky slovenčiny, a graficky sa prezentuje zastúpenie slovných druhov a tried v jednotlivých verziách a typoch korpusov a podkorpusov.

Pre pravidelných i príležitostných používateľov SNK možno ako najprínosnejšiu hodnotiť piatu kapitolu publikácie s názvom *Možnosti vyhľadávania v korpusových dátach*. M. Šimková a K. Gajdošová funkčne zakomponujú do textu tzv. screenshoty, teda fotografie počítačovej obrazovky, ktoré slúžia ako návod, ale aj ako skúška správnosti pri úsilí vyhľadať v korpuse konkrétny jazykový prvok alebo prostriedok. Celá kapitola je totiž vystavaná na zadaniach a riešeníach rozmanitých úloh, ktoré odhaľujú možnosti SNK. Jednotlivé kroky sú opísané mimoriadne podrobne a dopĺňajú ich graficky vyznačené tipy, ako si prácu zjednodušiť. Autorky sa pritom neobmedzujú len na vyhľadávanie v jednojazyčnom písanom korpuse, ale predstavujú aj hovorený a paralelný, čiže dvojjazyčný korpus.

Šiestu kapitolu tvorí *Výberový slovník termínov a pojmov z korpusovej lingvistiky*, v ktorom opäť hlavná editorka veľmi stručne a jednoducho vysvetľuje 127 samostatných termínov, pričom ich výber je podmienený dôležitosťou v terminologickom systéme korpusovej lingvistiky, používaním v SNK a použitím v samotnej publikácii (s. 137). To však už samo osebe naznačuje preukázateľnú duplicitu niektorých pojmov. Ambícia nespracúvať jednotlivé heslá v celej ich terminologickej zložitosti, ale výlučne vo väzbe na oblasť korpusovej lingvistiky je pritom zrejme a vzhľadom na zámer dieľa aj opodstatnená.

Siedma, najkratšia kapitola publikácie obsahuje tabuľkové spracovanie vybraných metaznakov, teda znakov zastupujúcich iné znaky, používaných pri vyhľadávaní v SNK. V jej závere sa však nachádza odkaz na

elektronickú verziu úplného zoznamu metaznakov, ktorá vzhľadom na to, že elektronické prostredie je pre prácu s korpusom primárne, má perspektívne väčšiu využiteľnosť. Autorkami kapitoly sú K. Gajdošová a M. Šimková.

Pri kontinuálnom študovaní recenzovanej monografie adresáta napriek jej čítavosti, logickej konzistentnosti, obsahovej naplnenosti a nepochybnej praktickej využiteľnosti vyrušuje viacero častí, v ktorých subjektívnosť prevažuje nad objektívnosťou ako imanentnou a dominantnou črtou textov tohto charakteru. Vďaka tomu sa síce dozvedáme mnohé zaujímavé informácie nielen o komplexnom „zákulisnom“ fungovaní SNK či o materiálových zdrojoch pripravovaného *Slovníka súčasného slovenského jazyka*, no na adresáta opakovane tlačí zdôrazňovanie časovej, personálnej či technologickej náročnosti počítačového spracovania slovenčiny, a to ako v začiatkoch tvorby korpusu, tak aj v súčasnosti. Tým však pracovníkom korpusového oddelenia JÚLŠ SAV rozhodne neupierame zásluhy na tom, že dnes máme k dispozícii polyfunkčný počítačovo prístupný nástroj na prácu s jazykom, ktorého vytvorenie a starostlivosť oň si vyžaduje nemalé úsilie. Autori odhaľujú nedostatky predchádzajúcich verzií korpusu, ktorých korekcie sú dnes už jeho koncepčnou súčasťou. Vedecky sympatické je pritom to, že tvorcovia si neuzurpujú právo posledného slova a sú otvorení ďalším úpravám SNK, ktoré by ho mohli spraviť používateľsky ústretivejším.

Subjektívnosť prezentácie niektorých tém sa odzrkadľuje aj v uprednostnení perspektívy tvorcu SNK pred explicitným zacielením na jeho používateľa, teda aj adresáta publikácie, a to predovšetkým pri opise procesu štýlovo-žánrovej a morfolologickej anotácie. Tomu síce rozhodne nemožno vyčítať povrchnosť či nepodrobnosť, no čitateľ sa dozvedá najmä to, s akými problémami sa tvorcovia pri anotácii stretávajú, len zriedka však to, aká je využiteľnosť ich riešení v praxi používateľa. Naznačeným prístupom sa kniha dostáva na pomedzie zmieňovaného návodu a jednoduchého predstavenia špecifik SNK podloženého bázovými teoretickými východiskami korpusovej lingvistiky. Z priblíženia obsahu jednotlivých kapitol vyplýva, že výnimku tvorí práve piata kapitola, ktorá prostredníctvom konkrétnych príkladov dokladuje možnosti vyhľadávania v korpusových dátach. Zoznam bibliografických odkazov navyše napovedá, že publikácia je z výraznej časti postavená na „vlastných“ výskumoch bez zásadnejšieho prepojenia s cudzí-

mi bádateľskými aktivitami. To však môže byť podmienené práve jedinečnosťou SNK ako elektronického nástroja na skúmanie jazyka.

Napriek tomu, že vzhľadom na obdobie vzniku SNK a rozšírenosť jeho používania mohla byť knižka vytvorená už dávnejšie, treba konštatovať, že jej obsah je stále mimoriadne aktuálny. Recenzované dielo vyplňa medzeru v slovenskej lingvistickej tvorbe, čo súvisí s úzkou špecializáciou predmetu jeho pozornosti aj s úzkou špecializáciou pracoviska, na ktorom vznikalo. Vďaka zrozumiteľnému a pochopiteľnému vysvetleniu metodiky práce so SNK aj s jeho textami a dokumentmi sa publikácia stáva užitočnou pomôckou pre laických, odborných či vedeckých používateľov. SNK ako nástroj skúmania a uchovávanía slovenčiny je lingvistickým prispôbením sa technologizácii, elektronizácii a medializácii spoločnosti a s ňou spojeného vedeckého poznania. Efektívne pracovať s takýmito nástrojmi a funkčne ich ovládať preto môže byť pre človeka so záujmom o jazyk iba prospešné a publikácia *Slovenský národný korpus. Texty, anotácie, vyhľadávania* je pri dosahovaní týchto cieľov nápomocná.

Natália Kolenčíková

SPYTOVALI STE SA

Kto je gurmán? – Na jazykovú poradňu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sa nedávno obrátili organizátori gastronomického podujatia *gurmánske dni*, ktorí si chceli overiť význam slov *gurmán*, *gurmánsky*. Stretli sa totiž s tvrdením, že slovo *gurmán* sa v súvislosti s milovníkom kuchárskeho umenia používa nesprávne a v skutočnosti ide o pejoratívne pomenovanie osoby, ktorá sa nedokáže mierniť v jedle, že synonymami výrazu *gurmán* sú slová *žrút*, *pažravec* či *nenažranec*. Milovník a znalec kuchárskeho umenia sa má podľa informácií, ktoré sa šíria na internete, správne nazývať *gourmet*, resp. *gurmet*.

V slovenských lexikografických príručkách je spracované iba slovo *gurmán* prevzaté z francúzštiny, ktoré sa v slovenčine používa už od 19. storočia. V Stručnom etymologickom slovníku slovenčiny (2015) sa pri slove *gurmán* (z francúzskeho *gourmand*) uvádza význam „pôžitkár, labužník“ a aj vo výkladových slovníkoch slovenského jazyka či v slovníkoch cudzích slov nachádzame významy ako „milovník dobrého, vyberaného jedla a pitia; znalec kuchárskeho umenia“. Podobný výklad „labužník a súčasne znalec kuchárskeho umenia; kto vychutnáva dobré jedlo a pitie, všeobecne milovník pôžitkov“ sa uvádza pri hesle *gurmán* aj v 5. zväzku Encyclopaedie Beliany (2007, s. 401).

V Synonymickom slovníku slovenčiny (2004) nájdeme popri slove *gurmán* aj podobu *gurmand* s rovnakým významom. Podoby *gurmán* (predtým *gurman*, porov. Slovník slovenského jazyka I, 1959) a *gurmand* odrážajú dva prístupy k adaptácii francúzskych slov zakončených na *-rd*, *-nd*: 1. podľa francúzskej výslovnosti, kde sa koncové spoluhlásky väčšinou nevyslovujú, sa francúzske slová adaptujú s vynechávaním koncového *d* (*boulevard* – *bulvár*, *jacquard* – *žakár*, *gourmand* – *gurman* – *gurmán*) alebo 2. podľa pôvodnej písanej podoby sa zachováva koncová spoluhláska *d*, ktorá sa v slovenskej adaptácii aj vyslovuje (*billard* – *biliard*, *communard* – *komunard*, *gourmand* – *gurmand*). Podoba

gurmand je v súčasnej jazykovej praxi zriedkavá, jej výskyt v korpuse Omnia Slovaca III Maior (18.01) v počte 11 je pri 11 985 výskytoch podoby *gurmán* zanedbateľný.

Slová *gourmet* či *gourmet* sa v slovenských lexikografických príručkách neuvádzajú, ale novšie sa s nimi stretávame v slovenských textoch najmä na internete. V korpuse Omnia Slovaca III Maior sme našli okrem iného takéto príklady: *Knihu Jak hubne labužník napísali dvaja autori, ktorí tvrdia, že gurmáni priberajú, lebo „ich láska k jedlu“ nie je zdravá, uprednostňuje množstvo pred kvalitou. Naopak, gourmet, teda labužník, zákonite chudne, keďže mu záleží na kvalite potravy* (internet). – *Podľa neho málokto vie, že vhodnejší pojem ako gurmán je gourmet, keďže doslovný preklad slova gurmán je žrút, nenažranec. Gourmet sa viac zaujíma o kvalitu jedla, vhodne vybraného vína či správneho stolovania* (Hospodárske noviny). – *Každý gourmet (gurmán je len pažravec) vie, že súčasťou pozdvihnutej gastronómie sú nápoje, ktoré harmonizujú chuťový zážitok z jedla* (internet). Podobné názory sme na internete našli aj v českých či anglických textoch.

Čo sa týka zastúpenia variantov *gourmet* a *gourmet* v slovenčine, zdomácnená podoba *gourmet* je v korpuse zastúpená slabšie (43 výskytov), pričom prevažujú príklady používania tohto slova ako pomenovania osoby – odborníka na kulinárske umenie alebo milovníka kvalitného jedla (*Jacques je veľký gourmet; som gourmet, milovník chuťového zážitku*).

Ak zhrnieme situáciu v jazykovej praxi, ako ju dnes prezentuje Slovenský národný korpus a internetové zdroje, je zrejmé, že tu existuje určitá snaha odlíšiť milovníka jedla amatéra (*gurmána*) od skutočného znalca (*gourmeta/gurmeta*), ktorá sa môže opierať o niektoré odlišnosti vo výklade slov *gurmand* a *gourmet* vo francúzskych slovníkoch.

V porovnaní so slovom *gourmet*, ktoré má vo francúzštine iba význam „milovník kvalitného jedla a znalec kuchárskeho umenia“, pri slove *gurmand* sa tento význam uvádza zvyčajne až na druhom mieste, kým na prvom mieste je význam „ten, kto rád veľa je; jedák“. Treba však pripomenúť, že ani v tomto význame nemá francúzske slovo *gurmand* príznak pejoratívnosti, ktorý by ho staval do významovej ekvivalencie

s výrazmi ako *žrút*, *žráč*, *pažravec* či *nenažranec*. Pre potreby „vysokej gastronómie“ sa podľa nás ponúka možnosť rozlíšenia a odstupňovania ani nie tak na osi kvantita (*gurmán* = ten, kto rád veľa je) – kvalita (*gourmet* = ten, kto miluje kvalitné jedlo), ako skôr na osi amatér (milovník jedla *gurmán*) – odborník (profesionálny znalec *gourmet*). Pomenovania kulinárskeho podujatia určeného milovníkom dobrého jedla v podobe *gurmánske dni* však nepochybne obstojí i pri takomto novom pohľade na slovo *gurmán*.

Katarína Kálmánová

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (56)

oko oka s. 1. pl. N a A *oči* G *očí* arch. *očí* D *očíam* L *očiach* I *očami* ► párový guľovitý orgán zraku v hlavovej časti umožňujúci živým tvorom vidieť: *veľké, malé oči; mandľové oči* podlhovasté, pretiahnuté; *čierne, zelené, modré oči; tmavé, sivé oči; nezábudkové oči* belasé; *prísne, zvedavé, bystré, prenikavé, smutné oči; prižmúrené, privreté oči; ľavé, pravé o.; krátkozraké o.* porucha oka, pri ktorej rozoznať vzdialené predmety nejasne; *dalekozraké o.* porucha oka, pri ktorej rozoznať blízke predmety nejasne; *slepé oči* nevidiace; *sklené oči* *bábiky* ↗ i lexikalizované spojenie, ↗ i fraz.; *sietnica, zrenica oka; kútiky oči; vyšetrenie, operácia oka; odličovač oči; kozmetika na citlivé oči; rýchly pohyb oči; otvárať, otvoriť oči* ↗ i fraz.; *mať otvorené oči* ↗ i fraz.; *pozrieť, pozerat' sa niekomu do oči; privrieť oči* ↗ i fraz.; *prižmúriť oči pred ostrým svetlom* ↗ i fraz.; *zažmúr na chvíľu oči* ↗ i fraz.; *zatvárať, zavierať oči* ↗ i fraz.; *zatvoriť, zavrieť oči* ↗ i fraz.; *klopiť oči* obracať smerom dole (v citovom rozrušení); *jastriť očami okolo seba* prenikavo skúmať zrakom na všetky strany; *hľadať očami voľný stôl; upierať oči na dvere* sústredene hľadiť; *zdvihnúť oči* pozrieť dohora; *zatlačiť oči niekomu* ↗ i fraz.; *malovať si oči líčiť; utrieť si oči vreckovkou; mať červené oči* so sčerveným belmom a) (u človeka) od plaču, únavy, choroby b) napr. u králikov, myší c) na portrétach fotografovaných bleskom; *mať na oku belmo* chorobný povlak, zákal ↗ i fraz.; *mať tik v oku* šklbavý pocit spôsobený sťahom očných svalov; *prísť o o.; kazit' si, ničit' si oči slabým svetlom, pri počítači; hrať oku lahodiaci futbal; dostať pästou medzi oči do tváre* ↗ i fraz.; *oči bolia, slzia, pália, štípu; oči spočinuli na niečom* zahľadiť sa na niečo; *chirurg musí mať dobré oči* ↗

Text vznikol v rámci grantovej úlohy VEGA č. 2/0017/17 Slovník súčasného slovenského jazyka – 6. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum).

i fraz.; *oči mi slabnú, nosím okuliare; v očiach sa jej lesknú slzy; ľudské oko nedokáže zachytiť ultrafialové svetlo; Ohnutými prstami šibrinkovala vo vzduchu, ako by mu chcela vypichnúť oči.* [M. Hvorecký]; *Psie oči svietia v tme.* [M. Vadas] ↗ i fraz.; *Vyzeral strašne, mal oči podliate krvou.* [K. Gillerová]; *pozrel som sa za nimi ešte raz, keď sa nám strácali z očí na cestnej zákrute* [L. Ondrejov] mizli; [...] *tri roky po holokauste to bolo, ako keby nám napľuli do očí.* [Týž 2005] ↗ i fraz.; *oči svietili, žiarili radostou, nadšením leskli sa* □ zool. *zložené oko* zrkavý orgán kôrovcov a dospelého hmyzu tvorený z niekoľkých očiek, z ktorých každé vníma časť zorného poľa, takže obraz vzniká ako mozaika; lek. *syndróm suchého oka* očné ochorenie, pri ktorom sa netvorí dostatočné množstvo slz potrebných na zvlhčovanie povrchu oka, prejavujúce sa napr. pálením al. pichaním; náb., výtvar. *Božie oko* symbol ľudského oka v trojuholníku, obyč. obklopený lúčmi (oko predstavujúce Božiu vševědúcnosť a trojuholník Svätú Trojicu), zobrazovaný napr. na obrazoch al. fasádach chrámov; opt. *efekt mačacieho oka* charakteristický lesk (kameňa, skla) vytvorený odrazom svetla na vláknach □ *sklené, umelé oko* očná protéza

2. pl. N a A *oká* G *ôk* D *okám* L *okách* I *okami* ▶ predmet, útvar tvarom podobný oku: *nápadne sfarbené oká na krídlach motýľov; veľké pávie o.* kruhovitá, oku podobná kresba, typická pre chvostové perá niektorých pávov; v *polievke plávajú masné oká; filmár zachytáva svet cez o. kamery; Na kôre sa leskli oká zaschnutej živice.* [D. Dušek] □ kuch. *volské oko* upražené nerozmiešané vajce so žltkom uprostred; miner. *tigrie oko* zlatožltá až žltohnedá odroda kremeňa, polodrahokam s charakteristickým odleskom a efektom mačacieho oka; *mačacie oko* zelenomodrá odroda kremeňa s azbestom s charakteristickým odleskom a efektom pripomínajúcim záblesk mačacieho oka v noci; meteor. *oko hurikánu* kruhovitá oblasť v strede hurikánu s priemerom niekoľko kilometrov s jasným počasím a bezvetrím; šport., eltech. *jastrabie oko* elektronický kamerový systém na kontrolu presnosti dopadu loptičiek v tenise, vo volejbale, v krikete a pod.; opt. *rybie oko* objektív s mimoriadne veľkým uhlom záberu a so súdkovitým skreslením; star. eltech. *magické oko* súčiastka na elektrónkovom rádioprijímači umožňujúca presné vyladenie □ *kurie oko* (u človeka) ohraničené bolestivé zhrubnutie pokožky na prstoch, päte al. chodidle nôh so zvýrazneným ložiskom stvrdnutej suchej kože uprostred; *morské oko* vysokohorské bezodtokové jazero ľadovcového pôvodu; *vranie oko* ľudové označenie vysokej jedovatej byliny s rozkonárenou chlpatou byľou, vranovca štvorlístého *Paris quadrifolia*

3. pl. N a A *oká* G *ôk* D *okám* L *okách* I *okami* ▶ opracovaný kameň (drahokam, polodrahokam) vsadený do šperku al. upravený kúsok skla ako ozdoba v bižutérii, očko: *zásrubné prstene s diamantovým okom; brošňa s modrým melírovaným okom; otočiť prsteň okom k dlani; dámsky strieborný prsteň osadený okami čiernej farby*

4. pl. N a A *oká* G *ôk* D *okám* L *okách* I *okami* ▶ krúžok z ohybného materiálu (obyč. kovu) ohnutého do okrúhleho al. oválneho tvaru; článok pohyblivo spojeného radu; syn. očko, ohnivko: *dlhé, krátke oká reťaze; zlatá retiazka s hustými malými okami; oká retiazky majú priemer 4 mm; sieť má spevnený okraj s okami, ktoré slúžia na montáž*

5. pl. N a A *oká* G *ôk* D *okám* L *okách* I *okami* ▶ niečo ohýbateľné spojené al. uviazané do oválneho al. okrúhleho tvaru na sieti, site, tkanine: *kosoštvorcové oká pletiva; veľkosť oka na vlečnej sieti; dámske sieťované pančuchy s veľkými okami; Starký sa díval na vrany, čo znovu prileteli temer až ku drôteným okám plotovej sieťoviny [...].* [Rb 1976]

6. pl. N a A *oká* G *ôk* D *okám* L *okách* I *okami* ▶ okrúhla, oválna súčasť nástroja al. zariadenia s otvorom: *oká záhradníckych nožníc; pripojenie vodiča pomocou káblového oka; pripevniť plachtu ku kotviacim okám okolo bazéna; závesy majú oká umožňujúce jednoduché navlečenie na tyč*

7. pl. N a A *oká* G *ôk* D *okám* L *okách* I *okami* ▶ slučka na chytanie zveri: *učiť sa nastavovať oká; srnec sa chytil do oka; cez zimu chytil zajace do ôk* [R. Sloboda]; *A prečo nezačneš chodiť do lesa a klásť oká na vysokú?* [V. Šikulová]

8. kart. ▶ (hazardná) porovnávacia kartová hra so sedmými kartami, pri ktorej súčet hodnôt kariet má byť 21 al. nižší, ale čo najbližší tejto hodnote, očko: *nevie hrať o.; prišiel k stolu, kde sa hralo o.; keď sa hrá o., každý už pri rozdávaní kariet vie, že sa bude počítat' do dvadsaťjeden*

▣ fraz. *akoby mu z oka vypadol* veľmi sa naňho podobá; hovor. [čistý/jasný/triezvy] *ako Kristovo ľavé oko* absolútne, v najvyššej možnej miere bezchybný, nepošpinený; *hodí sa/pôsobí to [tam] ako päť na oko* nepasuje to tam so zreteľom na celok, vôbec to nepristane k ostatným veciam; *chrániť/opatrovať/strážiť niekoho, niečo ako oko v hlave/ako zrenicu svojho oka* veľmi starostlivo, úzkostlivo sa o niekoho, o niečo starať; *mať oči ako hviezdy* mať krásne, trblietavé, žiarivé oči; *mať oči ako jastrab/orol/ostriež/rys* mať veľmi dobrý, ostrý zrak; *mať oči ako plánky* mať veľmi veľké oči; *mať oči ako sova* mať veľké a okrúhle oči; *mať oči [belasé/modré]*

ako nezábudky/nevädze mať dúhovku očí farby jasného neba; hovor. *mať oči [červené]* ako angorák/králik mať začervenané očné bielka, kútiky, spojivky; *mať oči [čierne]* ako trnky/uhlíky/uhol' mať veľmi tmavú, čiernu dúhovku očí; *mať oči hlboké ako studne* mať výrazné oči; *oči svietia/žiaria ako uhlíky* vyžarujú jas; *vytriešťať/vytreštit'/vypliešťať/vypleštit' oči ako taniere/puk* prekvapene, vyjavene sa pozerat', pozriet; *vypliešťať/vypleštit' [na niekoho] oči ako tela [na nové vráta]* byť nepríjemne prekvapený, zaskočený; *ak ma oči neklamú* ak som dobre videl; *ani [jedno] oko neostalo suché* všetci plakali; *ani oka nezažmurit' vôbec nespät'; ani okom nemihol/nemrkol* ostal úplne pokojný; *až sa mu oči križia* a) je ospalý, chce sa mu spať b) je mu nevoľno, zle od únavy, slabosti, hladu a pod.; publ. *bez krvavých očí* triezvo, vecne, bez emócií; *bez mihnutia oka* a) pokojne, bez vzrušenia b) chladnokrvne, bezcitne; *bije to do očí* je to veľmi nápadné, vzbudzuje to pozornosť; *blúdiť očami po niekom, po niečom* al. *oči niekomu blúdiť po niekom, po niečom* meniť smer pohľadu; *blýskať/blysnúť okom/očami na niekoho/po niekom* prísne al. nahnevane pozerat', pozriet' na niekoho; *byť [celému] svetu na očiach* predvádzať sa pred ľuďmi bez ostychu, zahanbenia; *byť niekomu/všetkým na očiach* byť vystavený pohľadu, pozornosti niekoho, všetkých; *byť trňom v oku niekomu* prekážať niekomu; *čítať niekomu v očiach/z očí* pozorovať, vidieť v pohľade, vo výraze tváre; *čo nemáš oči?* al. *ty nemáš oči?* nevšímaš si, prehliadaš niečo; *detskými očami [pozerat' na svet]* ako dieťa, úprimne všetkému veriac, všetkým sa prekvapujú; *div/dobre si oči nevyplače* al. *môže si oči vyplakať* veľmi žiali, veľa plače; *div si oči nevyočí* pozorne, sústredene hľadá; *dívať sa/hladiet'/počúvať/stát' s vyvalenými, s vypleštenými očami* byť prekvapený, udivený; *dva/tri/štyri páry očí* dvaja, traja, štyria a pod. ľudia; expr. *dostať [úder/ranu] medzi oči* byť prekvapujúco postihnutý niečím nepríjemným, nežiaducim; *gúľať očami* úmyselným gúľavým pohybom očí vyjadrovať rozpaky, odmietanie niečoho, znechutenie niečím, hnev a pod.; expr. *gúľať očami po niekom/na niekoho* nápadne pozerat' s cieľom upútať niečiu pozornosť; *hádzat' očami/okom po niekom, po niečom* pozerat' sa s úmyslom upútať pozornosť; *hladiet'/dívať sa na niekoho krivým okom* nepriateľsky, nežičlivo sa správať k niekomu, cítiť nepriateľstvo, neprajnosť k niekomu; expr. *hltat' niekoho, niečo očami* dívať sa na niekoho, na niečo, prechádzať pohľadom po niekom, po niečom s dychtivým zaujatím; *hodiť/šibnúť niečo*

niekomu do očí/medzi oči robiť niekomu ostré výčitky, pripomenúť prehrešky; *hodiť/šibnúť okom/očami po niekom, po niečom* letmo al. krátko sa pozrieť na niekoho, na niečo; *chod'/chod'te mi z očí!* podráždená výzva na odchod; *chrstnúť niekomu pravdu/výčitku do očí* priamo až bezohľadne niečo niekomu povedať; *[iba] jedným okom pozrieť* letmo, zbežne; *iba/len oči mu jedia/by mu jedli* žiada sa mu ješ, aj keď má dosť; *expr. ide ho/to očami zjesť/prehlnúť* al. *skoro ho/to očami zje* al. *div/dobre ho/to očami nezje* dychtivo, s obdivom, túžobne sa na niekoho, na niečo pozerá; *hovor. expr. ide ju zožrať očami* pozerat' na niekoho veľmi žiadostivo, vyzývavo; *ide, kam ho [dve] oči vedú* ide bez cieľa, bez plánu, je mu jedno, kam ide; *ide/môže oči na niekom, na niečom nechať* hľadí s veľkým obdivom na niekoho, na niečo, nevie sa vynadávať na niekoho, na niečo; *ide si oči vyočiť* pozerá sa s veľkým záujmom, sústredene na niekoho, na niečo; *inými očami/iným okom [vidieť niečo, niekoho, pozerat'/hľadiet' na niečo, na niekoho]* vnímať, posudzovať niečo, niekoho, inak ako doteraz, iným spôsobom, odlišne; *iskriť očami* prejavovať hnev, zlosť, zlostne pozerat'; *jedným okom hľadiet'/dívať sa niekde [a druhým inam]* venovať pozornosť viacerým veciam súčasne; *je to pastva pre oči* (pozerat' sa na) niečo veľmi krásne; *kam oko dovidí/dohliadne* veľmi ďaleko a do všetkých strán; *kam si podel oči?* zle si sa rozhodol, zle si si vybral; *hovor. expr. kde máš oči?* dávaj pozor, narazil si do mňa, udrel si ma; *hovor. kde si dal oči?* zle si sa rozhodol, zle si si vybral; *klamať niekomu [rovno/priamo] do očí* bezočivo, nehanebne luhat', vymýšľať si; *klesnúť v niečích očiach* prísť o úctu, vážnosť; *kútikom oka [pozerat', pozrieť sa na niečo, pozorovať niečo]* ukradomky, nenápadne, nevzbudzujúc pozornosť; *mám/nemám oči* uvedomujem si, neuvedomujem si, čo je zjavné; *mať belmo na očiach* nevidieť pravdu, byť zaslepený; *mať dobré oko/dobré oči* a) byť presný, napr. pri streľbe b) vedieť niečo, niekoho dobre odhadnúť, posúdiť; *mať iné oči na niečo, na niekoho* vnímať, hodnotiť odlišne niekoho, niečo (v porovnaní s inými); *mať klapky na očiach* al. *chodiť s klapkami na očiach* (o človeku) nevidieť al. nechcieť vidieť skutočnosť, byť zaslepený, obmedzený; *mať kruhy pod očami* v dôsledku nedostatku spánku al. vyčerpania mať tmavé plochy pod očami; *mať malé oči* a) byť ospalivý b) byť nevyspatý; *mať oči [aj] na chrbte* všetko vidieť, zbadat', čo nie je také zjavné; *mať oči len/iba pre niekoho* všímať si, venovať pozornosť iba niekomu; *mať oči na stopkách* sústredene, ostražito nie-

čo pozorovať, byť v strehu; publ. *mať oči pre plač* byť nešťastný, smutný z výsledku činnosti; *mať oči prilepené na niekom, na niečom* uprene pozerať, hľadieť na niekoho, na niečo; *mať oči všade/vzadu* všetko vidieť, všetko si všímať a sledovať; *mať oko/oči na niečo, na niekoho* rozpoznať, uvidieť niečo, kvality niekoho, čo sa bežne nevníma; *mať otvorené oči* al. *chodiť s otvorenými očami* všímať si svoje okolie, byť pozorný, vnímavý; *mať pichlavé oči* nepríjemne, nežičlivo hľadieť; *mať presné oko* dobre cíliť pri streľbe; *mať slabé oči* zle vidieť; *mať slzy v očiach* al. *mať plné oči* sĺz prejavíť intenzívny stav duše plačom, plakať; *mať [stále/neustále] na očiach niekoho niečo* stále sa na niekoho, na niečo dívať, dozerať, dohliadať, niekoho, niečo pozorovať, aby sa niečo zlé, neželateľné nestalo; *mať [stále] pred očami niekoho, niečo* neustále si niekoho, niečo predstavovať, neustále na niekoho, na niečo myslieť; *mať tmu pred očami* a) stratiť schopnosť (jasne) vidieť (v dôsledku fyzickej slabosti, nevoľnosti al. emocionálneho vypätia, rozrušenia) b) stratiť schopnosť správne myslieť, uvažovať, reagovať, mať výpadok pamäti; *mať u niekoho [dobré] oko* byť u niekoho obľúbený, získať si niečiu priazeň, dôveru a pod.; *mať veľké oči* a) byť chamtivý, chcieť viac b) mať prehnané ambície, požiadavky, nároky; *medzi štyrmi očami* bez svedkov, dôverne; *mihnutím/mihom oka* za veľmi krátky čas, veľmi rýchlo, bleskovo; *modré pod okom* krvná podliatina, obyč. od úderu; *môcť/nemôcť sa ukázať ľuďom/niekomu na oči* môcť, nemôcť vyjsť na verejnosť, stretnúť sa s niekým z nejakého dôvodu; *naplúť niekomu do očí* prejavíť hlboké opovrhnutie niekým; *na vlastné oči [vidieť niečo/presvedčiť sa o niečom]* osobne; *[navždy/naveky] zavrieť/zatvoriť oči* prestať žiť, zomrieť; *nechod' mi na oči!* nechcem ťa vidieť; *nech sa mi neukazuje [viac] na oči* nechcem sa s ním stretnúť, dostať sa s ním do styku, uvidieť ho; hrub. *nemám oči na zadku* nevidím, čo je za mojím chrbtom; *nemôže/nevie/nedokáže odtrhnúť/odlepiť oči od niekoho, od niečoho* uprene, sústredene, s údivom al. so záľubou pozoruje, sleduje niekoho, niečo zrakom; *nespúšťať oči z niekoho, z niečoho* uprene sa na niekoho, na niečo pozerať; *nespúšťať/nespustiť z očí niekoho, niečo* stále sa na niekoho, na niečo dívať, hľadieť, niekoho, niečo pozorovať; *neveriť vlastným očiam* byť veľmi prekvapený, veľmi sa zadiviť z uvideného; *nevidí pre oči* a) nezbadá, čo je nablízku b) je nepozorný, roztržitý; *nezažmúriť oka/ani oko* nespäť ani chvíľu; *nič dobré mu z očí nehľadí/nekuká* nevyzerá na dobrého človeka,

nevzbudzuje dôveru; *niečo bije do očí* niečo je veľmi nápadné; *niečo/to mu kole očí* niečo niekoho znepokojuje, dráždi, prekáža mu; *obracat' oči k nebu* modlitbami prosiť Boha o uskutočnenie, splnenie niečoho; *obrátit' oči v stľp/stľpom* (s meravým pohľadom nahor) posmešne prejavit' nesúhlas, nespokojnosť, znechutenie; *oči mu behajú* al. *očami behá po niečom* a) díva sa z predmetu na predmet b) rýchlo číta; *oči mu padli na niečo* pozrel sa na niečo, obyč. náhodou; *oči mu stoja stľpkom* a) má meravý pohľad b) je mŕtvy al. *oči sa mu stľpkom obracajú* umiera; *oči mu svietia/iskria/horia* je naplnený nejakým citom, napr. šťastím, radosťou, láskou, hnevom, nenávisťou; *oči mu vyliezli z jamiiek/jamôk* al. *išli mu oči vyskočiť z jamiiek/jamôk* al. *skoro mu oči vypadli z jamiiek/jamôk* veľmi sa začudoval; *oči sa im stretli* pozreli sa na seba; *oči sa mu smejú* je natešený, veľmi sa teší; *oči ti vyškriabem!* (vyhrážka) vyjadruje zlosť, hnev voči niekomu; *od oka/podľa oka* [robit'/rátať niečo] bez merania al. počítania, odhadom; *odborné oko* a) odborník, znalec b) pohľad, názor odborníka; *odborným okom* [pozrieť, hľadieť, dívať sa na niečo, na niekoho] kvalifikovaným spôsobom, odborne, ako odborník; *odchádzat' niekomu pred očami* slabnúť od choroby, blížiť sa k smrti; *otvárat'/otvoriť niekomu oči* ukazovať, ukázať pravdu, poskytovať, poskytnúť správny pohľad na niečo; *hovor. otvárat' oči [nad niečím]* veľmi sa niečomu čudovať, byť prekvapený; *otvárajú sa im oči* al. *otvorili sa im oči* postupne začínajú niečomu rozumieť al. zrazu niečomu porozumeli a uvedomili si skutočný stav vecí; *bibl. padli mu z očí šupiny* al. *padol mu z očí závoj* začal niečo vnímať pravdivo, objektívne; *padnúť niekomu do oka/do očí* a) upútať pozornosť b) zapáčiť sa; *padnúť si do oka* vzbudit' vzájomné sympatie, lásku; *pást' si oči na niečom, na niekom* so záujmom a obdivom sa na niečo, na niekoho pozerat'; *potešiť niečím oko* spôsobiť radosť niečím pekným; *povedať niekomu niečo/pravdu do očí* priamo, otvorene, bez okolkov niečo povedať; *pozerat'/pozrieť/hľadieť/dívať sa smrti do očí* byť vo veľkom al. smrteľnom nebezpečenstve; *pozorným okom* [sledovať/skúmať] sústredene a skúmavo; *pozrieť sa [smelo] pravde do očí* nebát sa zistiť pravdu; *prebehnúť/prejsť očami niečo, niekoho/po niečom, po niekom* letmo a rýchlo pozrieť, pozerat'; *prebodnúť/prepichnúť očami niekoho* prenikavo al. zlostne hľadieť na niekoho; *premeriavat'/premerat' niekoho očami* skúmavo al. prísne sa pozerat', pozrieť na niekoho; *pre modré oči* [robit'/vykonať niečo] bez príčiny, bez dôvodu, bezdôvodne; *pre neškolené oko* z hľa-

diska neodborníka, laika; *pre pekné oči* [robit'/vykonať niečo] bez náhrady, zadarmo, bezodplatne; *prevracat'/prevrátiť oči* al. *prevracat'/prevrátiť očami* pohrdavo, opovržlivo, s iróniou dávať, dať najavo nesúhlas al. nespokojnosť; *príde/prišlo mu z očí* niekto ho uriekne, uriekol; *privierat'/privrietiť oko/oči nad niečím* úmyselne niečo prehliadať, prehliadnuť, prepačovať, prepáčiť al. zhovievavo posudzovať, posúdiť; *prižmúriť/zažmúriť oko/oči nad niečím, nad niekým* úmyselne niečo, niekoho prehliadnuť, prepáčiť al. zhovievavo posúdiť; *robia sa mu kruhy pred očami* pociťuje slabosť, obyč. od hladu al. bolesti, a nejasne vidí, má zhoršené videnie; *robit' na niekoho psie oči* prosítkavo hľadiet; *robit'/urobiť oči na niekoho* pútať, upútať pozornosť pohľadom; *robí/urobí všetko, čo jej na očiach vidí* plní, splní jej každé želanie, úplne všetko; *sklenené oči* nehybné, meravé; expr. *skoro mu oči vypadli* al. *išli mu oči vypadnúť* al. *div/dobre že mu oči nevypadnú* a) veľmi ho niečo prekvapilo b) so záujmom, zvedavo al. dychtivo sa pozerá; *slzy mu hrajú/hrali/zahrali v očiach* plače, plakal, začal plakať; *smiat' sa niekomu do očí* posmeškami dávať najavo pohrdanie, škodoradosť a pod.; *smrť mu hľadí z očí* je smrteľne chorý; *snívať s otvorenými očami* oddávať sa príjemným predstavám, rojčiť; *spadli mu klapky z očí* spoznal pravdu, začal uvažovať realisticky; *stratiť sa z očí niekomu* nepozorovane, nenápadne odísť, vytratiť sa; expr. *strat' sa/stratťe sa/prac sa/practe sa mi z očí!* podráždená výzva odísť; *strielať očami po niekom, po niečom* opakovane krátko a ostro pozerat' na niekoho, na niečo; *sypat' niekomu piesok/prach do očí* zastierať pravdu, klamať; bibl. *to ešte ľudské oko nevidelo* al. *to oko nevidelo, ucho neslýchalo* je to niečo mimoriadne, nezvyčajné; *visieť očami na niekom, na niečom* sústredene pozerat' na niekoho, na niečo, uprene pozorovať niekoho, niečo; *vlastnými očami sa dívať na niečo* mať samostatný názor na niečo; *v niečích očiach* u niekoho (v hodnotení, posudzovaní); *v očiach verejnosti* vo všeobecnosti (vnímaný, hodnotený); *voľným okom* [vidieť/pozorovať] iba zrakom, bez optických pomôcok; *vpíjať sa/vpiť sa očami do niekoho, do niečoho* prenikavo, uprene sa pozerat', pozrieť na niekoho, na niečo; *vyhadzovať/vyhodiť niekomu niečo na oči* vyčítať niekomu niečo, čo zlé vykonal; hovor. expr. *vyvalovať/vyvaliť/vypliešťať/vypleštiť/vytriešťať/vytreštiť oči* [na niekoho, na niečo] prekvapene, udivene sa pozerat', pozrieť, čudovať sa, začudovať sa, diviť sa, zadiviť sa; *vyzliekať očami niekoho* neslušne žiadostivo hľadiet, obyč. na ženu, predstavovať si

ju bez šiat; *zabodávať/zabodnúť oči do niekoho* uprene sa pozeráť, pozrieť; *zahmlilo/zahmlieva sa mu pred očami* a) prestal, prestáva vidieť pri strácaní vedomia b) stratil, stráca schopnosť (z citového rozrušenia al. fyzickej slabosti) správne myslieť, uvažovať, reagovať; *zaiskrilo sa mu v očiach* (po údere, náraze do hlavy) pocítil silnú bolesť; *zalepiť oči niekomu* čiastočne niekoho uspokojiť; *zaprieť/odškriepiť/odtajiť [aj vlastný] nos medzi očami* nepriznať niečo samozrejmé, zjavné, každému známe; *zaslepiť oči niekomu* a) urobiť nekritickým, nevnímavým na nedostatky, oklamať, podvieť b) čiastočne uspokojiť; *zatlačiť niekomu oči zavrieť oči*, viečka mŕtvemu; *zatmelo/zatmilo/zatmieva sa mu v očiach/pred očami* a) prestať, prestávať vidieť pri strácaní vedomia b) stratiť, strácať schopnosť (z citového rozrušenia al. fyzickej slabosti) správne myslieť, uvažovať, reagovať; *zatvárať/zavierať oči pred niečím* z obavy al. zo zbabelosti si niečo nevšímať; *zatvoriť/zavrieť oči* prestať žiť, zomrieť; *zavadiť okom/očami o niečo, o niekoho* krátko sa pristaviť pohľadom, všimnúť si; *závidieť aj nos medzi očami* a) úplne všetko b) akúkoľvek drobnosť; *zmiznúť z očí* a) prestať byť viditeľným b) nachádzať sa, byť, vyskytovať sa na neznámom mieste

▣ *parem. čo oči nevidia, [to] srdce nebolí* o čom človek nevie, to ho netrápi; *bibl. oko za oko, zub za zub* rovnako sa odplácať za vykonané zlo; *bibl. majú oči a nevidia, majú uši a nepočujú* nechcú vidieť, nechcú počuť; *pravda oči kole* pravda je nepríjemná; *strach má veľké oči* keď sa bojíme, zveličujeme nebezpečenstvo; *šťastie oči zaslepuje, nešťastie otvára*; *bibl. v cudzom oku vidí smet', a v svojom brvno nevidí vlastné chyby* nevidí a cudzie zveličuje; *viac očí viac vidí* jedinec sa môže myliť, úsudok kolektívu je spoľahlivejší; *vrana vrane oko nevykole* ľudia s rovnakými záujmami držia spolu; *zíde z očí, zíde z mysle* koho nevidíme al. s čím sa nestretáme, na toho al. na to ľahko, rýchlo zabudneme

▣ *zdrob. ↗ očko; očičko -ka -čiek* s. *zdrob. i expr. k 1: dievčatko pozorovalo scénu rozžiarenými očičkami; Manželovi šibalsky zaihrali očičká, lebo tušil, že to sa bude nejaká perla.* [D. Dán]; *očiško -ka -čísk* s. *zvel.: Akoby ho tými veľkými čiernymi očiškami chcela uhranúť.* [B. Šikula]; *videl som len strach v ich vytreštených očiškách* [P. Glocko]; *Rišovi [kocúrovi] spod skrine len očišká blýskali.* [Inz 2001]

Lubica Balážová – Dáša Zvončeková

Typografické značky

- ▶ uvádza výklad
- lexikalizované spojenie alebo terminologické spojenie
- ↗ odkaz
- ▣ frazeológia, parémie
- ▣ prihniezdovanie

Zoznam použitých skratiek zdrojov

Inz	Inzine (internetový magazín)
Rb	Romboid
Týž	Týždeň

Z WEBOVEJ PORADNE

V jari, na jar? – V časovom vyjadrení sa v slovenčine používa predložka *na*, napr. *na Vianoce*, aj predložka *v*, napr. *v pondelok*, *v roku 2007*. V spojení s pomenovaniami ročných období sa vo význame „počas“ ustálili obe predložky – *v* aj *na*. Pri slove *jar* sa používa predložka *na*: *Najkrajšia príroda je na jar*. – *Na jar odchádzal do hôr*. V spojení so slovami *leto* a *zima* sa používa predložka *v*, napr. *Drobné lesné plody dozrievajú v lete*. – *V zime bývajú horské priechody nebezpečné*. Pri názve *jeseň* sú správne vyjadrenia s oboma predložkami – *na jeseň* i *v jeseni*, napr. *Výstavba novej diaľnice sa začne možno už v jeseni*. – *Niektoré druhy trvaliek kvitnú až na jeseň*.

V spojení so slovom *jar* sa predložka *v* používa v slovenských nárečiach, ale v akuzatíve, napr. *to bolo akosi v jar a to trvalo celuo leto* (Stankovany, okr. Ružomberok); *v jar boli grule drahé* (okr. Bardejov). V spojení *v jari* sa však predložka *v* viaže s lokálom a takéto spojenie nie je v slovenčine bežné, neuvádza sa vo výkladových slovníkoch a nie sú naň doklady ani v nárečovej kartotéke JÚLŠ SAV. V korpusových textoch je však množstvo dokladov na predložkové spojenie *v jari*, ktoré potvrdzuje, že je v jazykovej praxi živé. Používa sa pravdepodobne pod vplyvom podobného spojenia *v jeseni*.

Prečo sa výraz v kuse nepíše ako jedno slovo? – Spojenie *v kuse* nie je príslovka a v lexikografických príručkách slovenského jazyka sa uvádza pri podstatnom mene *kus*. Z hľadiska slovných druhov ide o spojenie predložky *v* s tvarom lokálu podstatného mena *kus*, ktoré môže mať vo vete funkciu príslovkového určenia. Treba rozlišovať slovné druhy, t. j. gramatické kategórie, od vetných členov, najmenších jednotiek stavby vety. Príslovkové určenie vo vete nemusí byť nevyhnutne vyjadrené príslovkou (napr. *robí to dobre*). Funkciu príslovkového určenia vo vete môže mať aj prídavné meno, napr. *idem k chorej*, neurčitok slovesa – *idem spať*, zámeno – *idem tam*, číslovka – *bol som tam trikrát*, alebo podstatné meno – *robí to v (jednom) kuse*.

Strašne ľúbiť? – V Krátkom slovníku slovenského jazyka sa pri hesle *strašný* uvádzajú významy: „1. vzbudzujúci strach, hrozný, desivý; 2. hovorovo expresívne veľký, ohromný, náramný, hrozný“. Rovnako aj príslovka *strašne* je nositeľom oboch významov. Môžeme ju použiť napríklad v spojení *pôsobiť strašne* s významom „vzbudzovať hrôzu“ aj v hovorových expresívnych spojeniach typu *strašne sa báť* či *byť strašne smädný, čakať strašne dlho*, ktorými vyjadrujeme veľkú mieru (t. j. *veľmi sa báť, byť veľmi smädný*...). Spojenia typu *strašne ťa ľúbim, strašne vám ďakujem, strašne ti chcem pomôcť* a pod., v ktorých sa príslovka *strašne* používa paradoxne na vyjadrenie kladného alebo obdivného postoja, sú štylisticky príznakové expresívne vyjadrenia, ktoré by sa mali používať iba s určitým štylistickým zámerom. Ich zbytočné používanie v oficiálnom jazykovom prejave namiesto štylisticky neutrálnej príslovky *veľmi* (resp. *nesmierne, nevýslovne*) nie je vhodné.

Je správny výraz skartovačka alebo skartátor? – Veľký slovník cudzích slov vo význame „zariadenie na zničenie, skartovanie písomností“ zachytáva slovo *skartátor*, pričom ho hodnotí ako administratívny výraz. V širokej jazykovej praxi sa v rovnakom význame frekventovane používa výraz *skartovačka*, ktorý vznikol tzv. univerbizáciou (zjednoslovnením) zo slovného spojenia *skartovací stroj, skartovacie zariadenie*. Rovnakým postupom vznikli napr. výrazy *kopírovačka* ← *kopírovací stroj, sejačka* ← *sejací stroj, mláčačka* ← *stroj na mlátenie*. Z uvedeného vyplýva, že oba výrazy, *skartátor* aj *skartovačka*, sú spisovné.

Ako sa správne číta číslovka 1001? – Zložené číslovky, ktoré majú na konci číslovku *-jeden*, napr. *41, 361, 5271*, čítajú sa *štyridsaťjeden, tristošesťdesiatjeden, päťtisícdeväťdesiatjeden*, a to bez ohľadu na to, či sa spájajú s podstatným menom mužského, ženského alebo stredného rodu, napr. *štyridsaťjeden chlapcov, tristošesťdesiatjeden knih, päťtisícdeväťdesiatjeden detí*. To znamená, že slovné spojenie *1001 nocí* správne povieme *tisícjeden noci*. Takto sa čítajú aj zložené číslovky, ktoré majú na konci zloženiny číslovku *-dva*, napr. *72 – sedemdesiatdva (účastníkov, otázok, jabĺk)*. Rod počítaného podstatného mena rozlišujeme pri základných číslovkách *jeden* a *dva*: číslovka *jeden* sa spája s podstatnými menami

mužského rodu, napr. *jeden človek, jeden návrh*, číslovka *jedna* sa spája s podstatnými menami ženského rodu, napr. *jedna dcéra, jedna okolnosť*, a číslovka *jedno* sa spája s podstatnými menami stredného rodu, napr. *jedno mláďa, jedno percento*. Číslovka *dva* sa spája s neživotnými podstatnými menami mužského rodu, napr. *dva stoly*, a číslovka *dve* sa spája s podstatnými menami ženského a stredného rodu, napr. *dve študentky, dve zrkadlá*.

Kačacia pečienka alebo kačacia pečeň? – Vnútrotný orgán – najväčšia žľaza v tele živočíchov a človeka uložená blízko bránice – sa odbornou nazýva *pečeň* (napr. *zápal pečene, cirhóza pečene, invazívne vyšetrenie pečene*) a výraz *pečeň* ako štylisticky neutrálne pomenovanie žľazy sa používa aj v gastronómii (napr. *teľacia pečeň na cibulke, tresčia pečeň v konzerve, paštéta z husacej pečene*).

Hovorovo sa žľaza *pečeň* niekedy nazýva aj *pečienka* (napr. *kúpila som hus s drobkami a pečienkou*). Hovorové výrazy sú takisto súčasťou spisovnej slovenčiny, ale považujú sa za štylisticky príznakové, ich používanie sa väčšinou obmedzuje na bežnú neformálnu komunikáciu. Slovom *pečienka* sa okrem toho pomenúva aj pečené mäso, napr. *cigánska pečienka, zbojnícka pečienka*. Na pomenovanie žľazy preto odporúčame uprednostňovať odborné pomenovanie *pečeň*, ktoré je presnejšie a jednoznačné, t. j. *kuracia pečeň, kačacia pečeň, husacia pečeň*.

Rod cudzích názvov a skratiek. – Cudzie slová vrátane názvov zahraničných firiem sa v slovenčine zvyčajne skloňujú a ich gramatický rod sa určuje podľa zakončenia, pričom sa prihliada aj na výslovnosť. Napríklad názvy *Enel* a *Bayer* sú v slovenčine mužského rodu a ako neživotné podstatné mená sa zaraďujú do vzoru *dub*. V genitíve jednotného čísla majú príponu *-a* – z *Enela, z Bayera* – a v lokáli jednotného čísla majú neživotné podstatné mená mužského rodu cudzieho pôvodu zakončené na *-el, -er* príponu *-i*, teda v *Eneli, v Bayeri* (podobne ako *vo foteli, v hoteli, na serveri, v kontajneri*). Pomenovanie firmy *McDonald's* sa v hovorovom jazykovom prejave skloňuje ako neživotné podstatné meno mužského rodu vzoru *dub* s tým, že sa v nepriamych pádoch vynecháva *'s*, napr. *ideme do McDonaldu, je to hned' za McDonaldom, najeme sa v McDonalde*. V oficiálnom jazykovom prejave v prípade, že treba zachovať pôvodnú podobu názvu zakončeného

na 's, ktorá je nášmu jazyku cudzia, odporúčame vyhýbať sa skloňovaniu názvu firmy tak, že pred ním použijeme druhové označenie *firma, spoločnosť, reťazec* alebo *prevádzka*. V spojeniach typu *firma McDonald's* stačí skloňovať slovo *firma* a názov *McDonald's* ostáva nesklonný. Rod takýchto spojení sa určuje podľa rodu druhového označenia (napr. *firma McDonald's* = ženský rod, *reťazec McDonald's* = mužský rod).

Názvy v podobe iníciaľových skratiek, ktoré sa hláskujú (je jedno, či po slovensky, po nemecky ako OMV [ó-em-fau] alebo po anglicky ako IBM [aj-bí-em]), v slovenčine nesklonujeme. Ich rod sa zvyčajne určuje podľa významu skratky alebo sú stredného rodu. Skratky OMV a IBM odporúčame používať v strednom rode (ak nie sú v spojení so všeobecným podstatným menom ako *koncern OMV* alebo *spoločnosť IBM*). Skratky ako *BASF*, ktoré sa nehlasujú, ale čítajú sa ako jedno slovo, majú rod podľa zakončenia. Slovo *BASF* je neživotné podstatné meno mužského rodu (vzor *dub*).

KS

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300